

BENEDIKT HJARTARSON
HÁSKÓLA ÍSLANDS

Um fiðlukenndan róm og annarlegan söng hins dreyrna austræna vitrings: Rabindranath Tagore á Íslandi

আমার এ গান ছেড়েছে তার সকল অলংকার,
তোমার কাছে রাখেনি আর সাজরে অহংকার।
(Rabindranath Tagore, 1910)

„[É]g þekti letrið í sjón: það er í laginu einsog þvottur á snúru.“
(Halldór Laxness, 1980)

Inngangur

Árið 1919 hefur löngum þótt marka nokkur þáttaskil í íslenskri bókmenntasögu. Í nýútkomnu yfirlitsriti Hins íslenska bókmenntafélags er útgáfa ársins t.a.m. dregin saman á þann hátt að þá hafi komið út „að minnsta kosti þrjú verk sem þóttu sæta miklum tíðindum“ í þeim skilningi að þau séu annars vegar „álitin lykilverk í þróun nýrómantíkur eða jafnvel hápunktar hennar“, hins vegar séu þau gjarnan talin „vísa fram til nýrra tíma“.¹ Þarna er vísað til *Svartra fjaðra* eftir Davíð Stefánsson, *Fornra ásta* eftir Sigurð Nordal og *Barns náttúrunnar* eftir Halldór Laxness. Við þetta má bæta að sama ár kemur út forvitnilegt safn ævintýra og ljóða eftir Sigurjón Jónsson undir heitinu *Öræfagróður*, sem voru nokkuð mótuð af guðspeki og andlegum hefðum, auk þess sem fyrsta bindi *Nýals* eftir

1 Jón Yngvi Jóhannsson, „Hvenær kom nútíminn til Íslands?“, 558.

Helga Pjeturss kemur út og leggur fram „nokkur íslenzk drög til heimsfræði og líffræði“.² Ennfremur stígur Þórbergur Þórðarson fram á sjónarsviðið með útgáfu sinnar fyrstu greinar, þar sem hann kynnti íslenskum lesendum yoga og strauma úr austrænum fræðum og beindi þeim gegn „mótorismanum og vélameningunni vest-rænu“.³ Þegar horft er til þýðinga blasir einnig við blómleg útgáfa. Árið 1919 kemur m.a. út þýðing á skáldsögunni *Í sárum* eftir pólska Nóbelsverðlaunahafann Henryk Sienkiewicz, sem naut talsverðra vinsælda hér á landi á þessum árum,⁴ auk þess sem fyrstu ljóðasöfn Goethes og Heines koma út á íslensku, í þýðingum Alexanders Jóhannessonar. Loks má nefna að árið 1919 birtist fyrsta ítarlega umfjöllunin um evrópskar framúrstefnuhreyfingar í listum, þegar blaðamaðurinn og rithöfundurinn Jón Björnsson birtir grein um ítalska fútúrismann í *Morgunblaðinu* og tekur þar saman meginatriðin úr fyrstu stefnuyfirlýsingu Marinettis frá 1909.⁵ Þetta ár við upphaf fullveldisins ber þannig vott um umtalsverða grósku. Fram koma nýir straumar, lagt er kapp á að færa íslenskum lesendum klassísk og vinsæl verk erlendra höfunda og kynna þeim nýjustu hræringar, auk þess sem útgáfan ber keim af bylgju andlegra strauma úr austri sem gekk yfir íslenskt menningarlíf.

Ylur og bjarmi úr austri: útgáfa *Ljóðfórna*

Í inngangsorðunum er ónefndur einn þeirra erlendu höfunda sem rata inn í íslenskt bókmenntakerfi með útgáfu fyrstu bókarinnar árið

2 Um verk Sigurjóns Jónssonar, sjá m.a. greinargóða umfjöllun Árna Sigurjónssonar í greininni „Nútímaleg skáldsagnagerð“. Um *Nýjal* Helga Pjeturss, sem kom út í þremur bindum á árunum 1919–1922, hef ég fjallað ítarlega á öðrum vettvangi (sjá: Benedikt Hjartarson, „Magnan af annarlegu viti“).

3 Þórbergur Þórðarson, „Ljós úr austri“, 153.

4 Auk fjölda smásagna í tímaritum voru gefnar út þýðingar á alls sex skáldsögum eftir Sienkiewicz á tímabilinu frá 1904 til 1923, en hinar fimm eru: *Bartek sigurvegari* (þýð. Kristján Kristjánsson, 1904); *Quo vadis?* (þýð. Þorsteinn Gíslason, 1905); *Vitrun. Saga frá Krists dögum* (þýð. Árni Jóhannsson, 1914); *Með báli og brandi* (þýð. Þorsteinn Þorsteinsson, 1918); *Sú þriðja* (þýðanda ekki getið, 1923).

5 Jón Björnsson, „Futurismi (Yngsta listastefnan)“. Um grein Jóns og samhengi hennar innan höfundarverks hans hef ég fjallað í grein sem birtist á ensku, þar sem ég bendi m.a. á að Jón þýði í raun níu af þeim ellefu stefnumiðum fútúrismans sem Marinetti hafði sett fram í yfirlýsingu sinni frá 1909 (Benedikt Hjartarson, „A new movement in poetry and art in the artistic countries abroad“).

1919, bengalska skáldið Rabindranath Tagore. Nokkuð af ljóðum og smásögum hafði áður birst í tímaritum, en árið 1919 kemur út þýðing Magnúsar Á. Árnasonar á *Gitanjali* eða *Ljóðfórnum*, með formála eftir Sigurð Kristófer Pétursson. Í kverinu mátti finna ljóð eins og það sem hér má sjá, sem slá óneitanlega nokkuð nýstárlegan tón í ljóðagerð á íslensku:

Þar sem sálin er óttalaus og höfuðið hnarreist; þar sem þekking er frjáls; þar sem veröldinni verður skift í smáhluta, í lítil heimkynni; þar sem orðin streyma upp frá djúpi sannleikans; þar sem óþreytandi eljusemi réttir höndina út eftir fullkomnuninni; þar sem hin silfurtæra lind skynseminnar villist ekki inn á ömurleg öræfi vanans; þar sem þú leiðir mannvitið að hyggjunnar og framkvæmdanna heimi, sem færir sí og æ út landamæri sín, – þar í þeim frelsisheimi, ó, faðir minn, lát þú land mitt verða til.⁶

Útgáfa *Ljóðfórna* kom Tagore rækilega á kortið og fáir erlendir höfundar áttu eftir að verða jafn áberandi í íslenskri menningarumræðu á næstu árum. Premur árum síðar var *Ljóðfórnum* fylgt eftir með ljóðasafninu *Farfuglum*, einnig í þýðingu Magnúsar. Vandað var til útgáfu *Ljóðfórna*. Þannig nefnir einn ritdómarinn ekki aðeins að „hjá Tagore reik[í] hugurinn svo víða, að hann [eigi] erindi til allra“ og að „ótrúlegan yl og bjarma [leggi] út frá því, sem hann segir í bók þessari“, heldur tekur hann einnig sérstaklega fram að „frágangur á útgáfunni [sé] svo vandaður, að slíkt [sé] fremur fátítt um íslenskar bækur“.⁷ Bókin kom í fallegu hvítu silkibandi og voru aðeins 500 eintök prentuð, sem er til marks um að bókin hafi einkum verið hugsuð sem safngripur fyrir íslenska ljóðaunnendur. Takmarkað upplagið í snotru og meðfærulegu bandi, þar sem síðurnar voru gylltar að ofan og gullsleginn titillinn þrykkur beint á kápuna ásamt haglegrí myndskreytingu, afmarkast þó ekki við verk Tagores. Í áðurnefndum ritdómi er tekið fram að önnur útgáfa af *Söngvum förumannsins* eftir Stefán frá Hvítadal hafi einnig komið út í samskonar bandi hjá Bókaverslun Ársæls Árnasonar og verið prentaðir í 700 eintökum. Kvæðasafnið *Kaldavermsl* eftir Jakob Jóhannesson Smára, sem einnig hefur verið talið til lykilverka í þróun nýrómantíkur, kemur út

6 Tagore, *Ljóðfórni*, 32.

7 Magnús Jónsson, „Ritsjá“, 127.

Myndir 1–2: Á efri myndinni má sjá þau þrjú ljóðakver Tagores sem komið hafa út í íslenskum þýðingum. Á neðri myndinni má sjá frumútgáfu *Kaldavermsla* eftir Jakob Smára, sem kom út í sama broti og *Ljódfornir* hjá Bókaverslun Ársæls Árnasonar.

í sambærilegu sextán blaða broti ári síðar og fylgdi þeirri bók sérhönnuð bókaaskja. Þótt vönduð útgáfan á *Ljódfornum* beri þannig fyrst og fremst almennan vott um þann sess sem Bókaverslun Ársæls

Árnasonar virðist hafa ætlað ljóðabókum sínum í hillum smekkvísra borgara, má sjá af síðari útgáfum á verkum Tagores að þetta smágerða, hvíta brot verður jafnframt mikilvægur þáttur í ímynd hans hér á landi. Þannig koma *Farfuglar* út í sambærilegu broti, þótt nokkuð minna sé í lagt og bókin komi í mjúkri kápu. Jafnvel rúmum fjórum áratugum síðar, þegar þriðja ljóðasafn Tagores kemur út í þýðingu Gunnars Dals, er líkt eftir þessu sérstæða Tagore-broti, þannig að verkið sómi sér vel við hlið hinna tveggja sem andleg og fagurfræðileg gersemi í bókahillum landsmanna.⁸

Nánari vísbending um stöðu Tagores innan íslensks bókmenntavettvangs og einkum á meðal menntafólks og bókmenntaunnenda kemur úr nokkuð óvæntri átt. Í endurminningum frá árinu 1948 lýsir marxistinn Hendrik Ottósson uppvaxtarárum sínum og lífi íslensks alþýðufólks á Ægisíðunni. Þar kemst hann svo að orði að þetta fólk hafi „aldrei heyrt getið um van Gogh eða Tagore“ og kunni þannig „að hafa orðið af miklum andans og heimsins gæðum, en það glataði ekki sálu sinni“.⁹ Í orði kveðnu er hæðnisleg athugasemd Hendriks sannarlega til marks um að ekki hafi allir Íslendingar látið hrífast af þeirri Tagore-bylgju sem gekk yfir landið á fyrstu áratugum aldarinnar. Hitt er þó mikilvægara: þarna er ýjað að því að í röðum íslenskra menntaborgara hafi enginn getað talist maður með mönnum án þess að þekkja til verka bengalska skáldsins.

Lýsingin á mikilvægu hlutverki Tagores í íslenskri bókmenntaumræðu kann að orka einkennilega í ljósi þess að verk hans eru nú að mestu leyti gleymd. Það er einna helst að hans sé minnst sem einkonar ljóðræns gúrús er hafi slegið í gegn á fyrstu áratugum tuttugustu aldar og orðið að tískubylgju sem fjaraði út fljótlega eftir að honum voru veitt Nóbelsverðlaun árið 1913. Þannig komast ævisöguritarar Tagores svo að orði að „frá sjónarhorni Vestursins virðist Tagore hafa birst upp úr engu árið 1912 og fengið Nóbelsverðlaun í bókmenntum án minnstu áreynslu“, síðan ferðast um veröld víða og notið heimsfrægðar í rúma tvo áratugi áður en hann „hvarf hægt og rólega, uns hann var varla nema nafnið eitt“.¹⁰ Einnig má nefna að Tagores er aðeins getið í framhjálaupi á einum stað í lykiltriti Davids

8 Tagore, *Móðir og barn*.

9 Hendrik Ottósson, *Frá Hliðarhúsum til Bjarmalands*, 10.

10 Dutta og Robinson, *Rabindranath Tagore*, 1.

Damrosch um heimsbókmenntir, þar sem höfundurinn vitnar í orð Stephens Owen, sérfræðings á sviði kínverskra fræða: „Hver les Tagore nú til dags? Verk hans fylla hillur ljóðadeildanna í fornbóka-verslunum og fást þar á kostakjörum.“¹¹ Til marks um gleyskuna hér á landi má nefna að Tagore er nefndur einu sinni í nýútkomnu yfirliti Jóns Yngva Jóhannssonar um íslenska bókmenntasögu á fyrri hluta tuttugustu aldar og nafni hans bregður hvergi fyrir í umfjöllun um tuttugustu öldina í *Íslenskri bókmenntasögu* frá 2006, þótt það kunni að nokkru leyti að helgast af rýrum hlut þýðinga í ritum af þessu tagi.¹² Athygli vekur þó að þýðinga Magnúsar Á. Árnasonar á verkum Tagores er hvergi heldur getið í tveimur grundvallarritum Ástráðs Eysteinnssonar um íslenskar bókmenntaþýðingar, *Tvímælum* og *Orðaskilum*. Þar ber vitaskuld að horfa til þess að þeim tveimur „systurritum“ er ekki ætlað að gefa heildstætt yfirlit um sögu íslenskra bókmenntaþýðinga, heldur að draga fram nokkra mikilvæga þætti í þeirri sögu og birta um leið einskonar „mósaíkmynd af ýmsum þáttum þýðingafræðinnar“.¹³ Engu að síður varpar þögnin þar nokkru ljósi á gleyskuna sem segja má að umvefji verk Tagores.

Nánari könnun á viðtökusögu Tagores er til þess fallin að varpa ljósi á ólíka þætti í þróun og sögu íslenskrar og vestrænnar menningar. Í fyrsta lagi dregur slík könnun fram gleymdan kafla í menningarsögunni og verk höfundar sem kann að hafa haft margbrotnari áhrif á mótunarárurum íslenskra nútímabókmennta en talið hefur verið. Í öðru lagi sýna viðtökur á verkum Tagores með hvaða hætti bókmenntir og andlegir straumar voru samofin í ímynd Austursins jafnt hér á landi og annars staðar á Vesturlöndum. Þannig kalla verkin á breiðan menningarsögulegan lestur, þar sem fagurbókmenntir eru greindar sem mikilvægur en þó ekki afmarkaður þáttur í þeirri „austrænu bylgu“ sem segja má að hafi gengið yfir Vesturlönd. Í

11 Damrosch, *What Is World Literature?*, 19.

12 Jón Yngvi Jóhannsson, „Hvenær kom nútíminn til Íslands?“, 577; Guðmundur Andri Thorsson, *Íslensk bókmenntasaga*. Í umfjöllun Jóns Yngva eru *Ljóðfórnir* nefndar í tengslum við áhuga á andlegum fræðum á þriðja áratugnum: „Í íslenskum bókmenntum birtist þessi áhugi á andlegum málefnum ekki síst í þýðingum. Árið 1919 komu til dæmis út *Ljóðfórnir* indverska nóbelskáldsins Rabindranath Tagore í íslenskri þýðingu Magnúsar Á. Árnasonar og tveimur árum síðar kom út *Bókin um veginn* eftir kínverska fornspekinginn Laó Tse í þýðingu bræðranna Yngva Jóhannessonar og Jakobs Jóhannesar Smára. *Bókin um veginn* átti eftir að hafa ómæld áhrif á íslenskar bókmenntir, ekki síst verk Halldórs Laxness.“

13 Ástráður Eysteinnsson, *Orðaskil*, 11.

Þriðja lagi varpar slík greining ljósi á mótun hugmyndarinnar um heimsbókmenntir og birtingarmyndir hennar hér á landi og erlendis á fyrstu áratugum tuttugustu aldar, einkum með hliðsjón af verkum höfunda frá svæðum utan Vesturlanda. Í fjórða lagi dregur slík greining þannig fram flókin tengsl heimsbókmennta, nýlenduhyggiu og óríentalisma. Ris og hnig Tagores á Vesturlöndum er ekki aðeins lýsandi dæmi um duttlunga bókmenntasögunnar og það hefðarveldi sem hún í senn viðheldur og endurskapar í sífellu, með tilheyrandi gleymsku og jaðarsetningu eða uppgötvun vanræktra verka, heldur afurð flókins hugmyndafræðilegs og hnattræns pólitísks ferlis.

Eftirfarandi yfirliti um viðtökur á verkum Tagores á Íslandi er ætlað að bregða nokkru ljósi á þessi atriði. Það er ekki hugsað sem heildstæð samantekt, heldur fyrst og fremst sem safn ábendinga um stöðu og hlutverk Tagores innan íslensks menningarvettvangs á fyrstu áratugum tuttugustu aldar. Greining á sjálfum verkunum liggur að mestu leyti utan ramma umfjöllunarinnar. Öllu heldur er hér einblínt á skrif íslenskra höfunda um verk Tagores, auk þess sem leitast er við að veita innsýn í þann fjölda þýðinga sem gefnar voru út hér á landi. Ennfremur er vikið að alþjóðlegu samhengi þessarar viðtökusögu og leitað svara við þeirri spurningu, að hvaða marki líta megi á viðtökurnar hérlendis sem lýsandi dæmi um viðtökur Tagores á Vesturlöndum.

Skrif Halldórs Laxness eru nokkuð í forgrunni í eftirfarandi yfirliti. Þótt skrif Halldórs um bengalska skáldið séu ekki viðamikil nýttast þau sem einkonar leiðarhnoða við kortlagningu á viðtökum Tagores. Einkum er horft til fjögurra texta. Meginstoðin er grein sem Halldór skrifaði í tilefni af fyrirlestri Tagores í Vancouver þann 8. apríl árið 1929, sem hann sótti ásamt Magnúsi Á. Árnasyni. Greinin, sem birtist í *Iðunni* síðar á því ári, veitir annars vegar athyglisverða innsýn í afstöðu Halldórs til verka Tagores á þeim tíma þegar hann tekur skrefið í átt til sósíalískrar lífsafstöðu með útgáfu *Alþýðubókarinnar*.¹⁴ Hins vegar endurspeglar greinin það sem kalla má hina ríkjandi sýn á Tagore á þessum tíma, bæði hérlendis og víðar á Vesturlöndum, þar sem litið er á hann sem austrænan skáldspeking

14 Um hin sósíalísku hvörf á höfundarferli Halldórs á tíma *Alþýðubókarinnar* og hugmyndasögulegt samhengi þeirra, sjá: Jóhann Páll Árnason, „Oswald Spengler og Halldór Laxness“.

og jafnvel holdgervingu indverskrar menningar.¹⁵ Annar lykiltexi er stutt grein sem Halldór skrifaði að tilstuðlan indversku bókmennta-akademíunnar, Sahity akademi, og kom upphaflega út á ensku árið 1961, í riti sem gefið var út í tilefni af aldarafmæli Tagores. Íslenska gerð birti Halldór síðar á því ári í *Tímariti Máls og menningar* undir yfirskriftinni „Gitanjali á Íslandi“ og er hér stuðst við þá gerð.¹⁶ Greinin veitir óvænta innsýn í lestur Halldórs á Tagore og einkum gildi hans fyrir mótunarár höfundarferilsins. Aðrar athugasemdir um Tagore leynast á stangli í höfundarverki Halldórs og verður hér einkum horft til tveggja texta. Annars vegar er þar um að ræða inn-gang Halldórs að endurútgáfu á sagnasafninu *Nokkrar sögur* frá 1946, en safnið kom upphaflega út árið 1923,¹⁷ og hins vegar athugasemdir um Tagore sem finna má í endurminningabókinni *Grikklandsárinu*. Textarnir hafa að geyma athugasemdir um hinn sérstæða ljóðræna próstíll Tagores og áhrif hans á skrif Halldórs sjálfs í upphafi ferilsins, en einnig athugasemdir um víðtækari áhrif þessa stíls hér á landi.

Ítarlegur samanburður á verkum þessara tveggja höfunda, sem báðir kveða sér hljóðs á íslenskum menningarvettvangi með sinni fyrstu bók árið 1919, liggur utan ramma þessarar greinar. Markmiðið er fyrst og fremst að kortleggja hérlendar viðtökur á verkum Tagores, þótt skrif Halldórs gegni þar veigamiklu hlutverki. Sjónarhornið á skrif Halldórs um Tagore er jafnframt til þess fallið að draga fram þátt andlegra strauma, sem bárust hingað til lands frá Suður-Asíu á fyrstu áratugum tuttugustu aldar, í höfundarverkinu. Líkt og þetta sérhefti *Á milli mála* sýnir, hafa tengsl Halldórs við daoisma og kínverska dulhyggju vakið nokkra athygli fræðimanna, en andlegum straumum frá Suður-Asíu hefur síður verið gefinn gaumur. Í upphafi þriðja áratugarins kom ekki aðeins út þýðing þeirra Jakobs Jóhannessonar Smára og Yngva Jóhannessonar á *Bókinni um veginn*. Premur árum síðar birtist einnig þýðing Sigurðar Kristófers Péturssonar á *Bhagavad-Gíta* undir heitinu *Hávamál Indíalands*, sem líkt og verk Tagores var gefin út af Bókaverslun Ársæls Árnasonar. Verkinu var fylgt úr hlaði með ítarlegum inngangi Sigurðar, þar sem hann gerir grein fyrir menningarlegum uppsprettum textans og

15 Halldór Kiljan Laxness, „Rabindra Nath Tagore í Vancouver“.

16 Halldór Kiljan Laxness, „Gitanjali á Íslandi“. Sjá einnig: Halldór Laxness, „Gitanjali in Iceland“.

17 Halldór Laxness, *Þattir*, 7–9.

hinum ólíku andlegu straumum og hefðum á Indlandi, auk þess sem hann víkur að skrifum vestrænna fræðimanna um verkið.¹⁸ Útgáfa þessara tveggja rita tengist innleiðslu andlegra strauma úr austri á þessum árum, þar sem ólíkar kínverskar og indverskar hefðir áttu sinn þátt í að móta sýn íslenskra lesenda. Þannig má segja að úr verði margþætt ímynd Austursins, þar sem aðgreining kínverskra og indverskra hefða hefur líkast til ekki alltaf verið skýr í augum lesenda.

Andlegar hefðir Austursins bárust jafnframt inn í íslenskt menningarlíf eftir öðrum leiðum og ein ástæða þess að viðtökum suður-asiðkra menningarstrauma hefur ekki verið gefinn tilhlýðilegur gaumur kann að vera sú að þær berast að hluta til hingað til lands með guðspekihreyfingunni. Gjarnan er litið á guðspekina sem barn síns tíma og jafnvel nokkurs konar útvatnaða vestræna samsuðu á austrænni speki með vísindalegu yfirbragði, sem naumast þurfi að taka alvarlega. Því verður ekki neitað að guðspekin stendur um margt á ótraustum grunni frá vísindalegu sjónarhorni og hún er jafnframt á margan hátt samofin þeim vestrænu hefðum óríentalisma sem voru ríkjandi á mótunartíma hreyfingarinnar undir lok nítjándu aldar. Byggt var á andstæðum Austurs og Vesturs og framandi menningarhefðir innlimaðar í þekkingar- og menningarhefðir Vesturlanda á þann hátt að jafnvel má tala um sérstakt afbrigði „guðspekilegs óríentalisma“.¹⁹ Á hinn bóginn er til þess að líta að guðspekin var mikilvægur þáttur í þeim flókna vef óríentalískra hugmynda sem gegnsýrðu alla umræðu um Austrið á þessum tíma. Þegar fengist er við viðtökur á verkum höfundar eins og Tagores og tengsl þeirra við ímyndir Austursins verður því ekki horft framhjá hlutverki guðspekinnar. Það er á nokkurn hátt lýsandi að þýðing Sigurðar Kristófers á *Bhagavad-Gita* er strangt til tekið guðspekileg útgáfa. Þar er átt við að þýðingin er gerð eftir enskri þýðingu guðspekingsins Annie Besant, þótt Sigurður hafi einnig stuðst við enska þýðingu Mahadevas Sastri til samanburðar.²⁰ Ef litið er á stöðu

18 *Hávamál Indíalands*, iii–xv.

19 Sjá: Baier, „Theosophical Orientalism and the Structures of Intercultural Transfer“. Um óríentalisma, sjá einnig lykirit Edwards W. Said, *Orientalism*.

20 *Hávamál Indíalands*, xiii. Í ljósi þess sem hér er nefnt um rætur þessa texta í guðspekihreyfingunni vekur nokkra athygli að það er einmitt þýðing Sigurðar Kristófers sem hefur öðlast sess í íslenskrum menningarhefð. Þannig hefur *Bhagavad-Gita* verið endurútfingin hér á landi í tvisgang, á árunum 1978 og 2014, og í báðum tilvikum var þessi eldri þýðing endurútfingin en ekki þýðing Sörens Sörensonar frá 1939, sem þýddi verkið beint úr sanskrít og lét ítarlegan inngang og skýringar fylgja

Tagores sem austræns skáldspekings verður heldur ekki horft framhjá hlutverki guðspekinnar. Þegar rætt er um slíka „spámenn“ úr austri er einkum nærtækt að horfa til verka Krishnamurtis, sem ætlað var hlutverk heimsfræðara innan guðspekihreyfingarinnar, en á árunum 1914–1930 komu í það minnsta átta bækur hans út í íslenskum þýðingum.²¹ Við útgáfu austrænna helgiritra og rita á vegum guðspekihreyfingarinnar bætist einnig fjölskrúðug flóra verka sem áttu sinn þátt í að móta ímynd Austursins. Með tilliti til indverskra strauma má nefna að árið 1926 er ráðist í endurútgáfu á þýðingum Steingríms Thorsteinssonar á tveimur „fornindverskum sögum“, *Sakúntala* og *Sawitri*, sem gegnt höfðu lykilhlutverki í uppgötvun vestrænna textafræðinga á indverskri bókmenntahefð undir lok átjándu aldar en borist hingað til lands seint á nítjándu öld.²² Við þessi rit, sem hvert með sínum hætti átti þátt í að móta ímyndir Austursins, bætast loks fjölmargar sögur vestrænna höfundar sem hverfðust um sögu og menningu Austurlanda. Nærtækt dæmi um verk af þessu tagi, sem koma út í þýðingum á þeim tíma þegar áhuginn á verkum Tagores rís hvað hæst, er skáldsagan *Abdallah eða Fjögra laufa smárin* eftir Édouard Laboulaye, sem kom út í þýðingu Sigurðar Kristófers árið

útgáfunni, þótt þar gæti einnig guðspekilegra hugmynda að umtalsverðu leyti. Endurskodaða útgáfu á þýðingunni gaf Sören þó út árið 1965. Áhugasömum lesendum má benda á að einnig liggja eftir Sören þýðingar á nokkrum lykilitrum vedískrar dulhyggju eða svokölluðum *Upanishad*-ritum undir heitinu *Launvíska vedabóka*. Bent hefur verið á að verk Tagores sækji í þessi rit með margvíslegum hætti, þótt afstaða hans sé tvíbent (sjá: Dutta og Robinson, *Rabindranath Tagore*, 29–30).

- 21 Um hlutverk Krishnamurtis hér á landi, sjá: Álfalís Þorleifsdóttir, „Krishnamurti og Þórbergur“. Um hlutverk guðspekihreyfingarinnar hér á landi og innleiðslu andlegra strauma úr austri í víðara samhengi á fyrstu áratugum tuttugustu aldar, sjá: Pétur Pétursson, „Trúarlegar hreyfingar í Reykjavík tvo fyrstu áratugi 20. aldar“; Bergljót Soffía Kristjánsdóttir, „að predika dýraverndun fyrir soltnum hýenum“. Þótt hér sé bent á bækur Krishnamurtis og mikilvægi þeirra í þessu samhengi er ekki þar með sagt að menn hafi ekki haft ólíkar skoðanir á skrifum hans. Í það minnsta hafði Halldór Laxness takmarkaðar mætur á verkum Krishnamurtis, eins og sjá má af grein sem hann skrifaði árið 1930 og kallast með forvitnilegum hætti á við grein hans um Tagore frá árinu áður: „Mr. Krishnamurti er heldur lélegur rithöfundur, og ég get ekki stilt mig um [...] að geta þess, að fyrir minn smekk er hann hér um bil eins leiðinlegur aflestrar og gamlar bænabækur, – tíu setningar í einu eftir Krishnamurti, – og ég er farinn á fjöll. Röksemdaleiðsla hans er mjög ljóðborin og óhlutkennd, þarri allri raunhyggju, frekast barnaleg.“ (Halldór Laxness, „Krishnamurti í Ojai-dalnum 1929“, 35).
- 22 Auk *Sawitri* (1878) og *Sakúntala* (1879) liggur eftir Steingrím þýðing á *Nal* og *Damajanti* (1895), en ekki er að sjá að sú þýðing hafi verið endurútfengin á þriðja áratugnum. Hér eru enn ótaldir þýðingar Steingríms á „arabísku sögunum“ í *Dúsund og einni nótt*, sem komu upphaflega út í fjórum bindum á árunum 1857–1864 og áttu vitaskuld stóran þátt í að festa ákveðna ímynd Austursins í sessi.

1923.²³ Þetta örstutta ágríp um verk sem tengja má hinni austrænu bylgju í íslensku menningarlífi dregur upp í það minnsta brotakennnda mynd af því samhengi sem verk Tagores rata inn í. Þýðingar verka hans tilheyra margbrotnu safni texta sem hverfast um andlegar hefðir og ímyndir Austursins.

Tagore á Íslandi: þýðingar, greinar, viðtökur

Ástráður Eysteinnsson hefur tilgreint fjögur atriði sem mikilvægt er að horfa til þegar reynt er að „bera kennsl á, og leggja mat á, nærveru og stöðu útlendra rithöfunda í bókmenntalífinu“.²⁴ Í fyrsta lagi má augljóslega nefna þýðingar á verkum höfundar, en eins og Ástráður bendir á eru bókmenntaverk „þýdd af ýmsum ástæðum og þýðingin ein og sér nægir ekki til að tryggja sess í hefðarveldi bókmenntanna“.²⁵ Annað atriðið er „fræðileg, gagnrýnin eða önnur skipuleg umræða um erlenda höfundinn og verk hans“ og er þar m.a. horft til formála eða eftirmála með verkinu og annarra hjátexa eða *paratexta* sem því tengjast.²⁶ Í þriðja lagi nefnir Ástráður „almennt umtal eða vísanir til höfundarins eða verkanna“. Í fjórða lagi eru síðan þau tilvik þegar „verk/texti höfundarins birtist sem efniviður í sköpunarferli annars höfundar“.²⁷ Í tengslum við síðastnefnda atriðið mætti einnig leggja áherslu á stílrænar eða formrænar skírskotanir til atriða sem talin eru einkennandi fyrir umræddan höfund. Hér verður litið nánar á viðtökur á verkum Tagores með þessi atriði í huga til þess að renna stoðum undir þá fullyrðingu, að þau hafi gegnt veiga-

23 Hér eru ónefnd verk persneska skáldsins Omars Khayyám, sem einnig áttu sinn þátt í að móta ímynd Austursins á þessu tímabili. Fyrstu þýðingarnar á verkum Khayyáms tóku að birtast í íslenskum tímaritum þegar um 1910 og hann átti einkum eftir að njóta vinsælda eftir að heildarþýðing Magnúsar Ásgeirssonar á kvæðasafninu *Rubáiyát* kom út árið 1935. Á því tímabili um 1920 sem hér er í forgrunni birtust aftur á móti í *Iðunni* 75 „ferhendur“ úr *Rubáiyát* í þýðingu Eyjólf Jónassonar Melan, ásamt nokkuð ítarlegum inngangi um skáldið, sem er líkast til eftir Eyjólf (sjá: Eyjólfur Jónasson Melan, „Omar Khayyam“). Til marks um hvernig ólíkir straumar fléttuðust saman í ímynd Austursins má hér vísa til tilvitunar Halldórs Laxness í orð ónefnds heimildarmanns um ljóð Tagores: „náttúrulaus Ómar Khayyam“ (*Grikklandsárið*, 11).

24 Ástráður Eysteinnsson, „Rithöfundar í útlöndum“, 97.

25 Sama heimild, 97.

26 Sama heimild, 97. Um hugtakið hjátexi, sjá lykírlit Gérards Genette, *Seuils*. Um mikilvægi hjátexa við útgáfu þýðinga, sjá: Batchelor, *Translation and Paratexts*.

27 Ástráður Eysteinnsson, „Rithöfundar í útlöndum“, 97.

miklu hlutverki í íslensku menningarlífi á fyrri hluta tuttugustu aldar. Einkum er horft til fyrstu þriggja atriðanna, en að nokkru leyti er tekist á við fjórða atriðið í þeirri yfirferð sem fylgir, þegar vikið er að ljóðrænum prósabókmenntum.

Til hæðarauka hefur hér verið tekinn saman listi yfir helstu þýðingar á ljóðum, smásögum og öðrum styttri textum Tagores sem birtust í tímaritum og safnritum hér á landi frá árinu 1913 til andláts hans árið 1941. Einnig er þar haldið til haga öllum bókum skáldsins á íslensku og greinum um höfundinn á tímabilinu 1913–1941.

Tagore á Íslandi

Bækur:

- *Ljóðfórnir*, þýð. Magnús Á. Arnason, 1919 (með formála eftir Sigurð Kristófer Pétursson).
- *Farfuglar*, þýð. Magnús Á. Arnason, 1922 (með formála eftir Freysteinn Gunnarsson).
- *Skáld ástarinnar*, þýð. Sveinn Víkingur, 1961 (með formála eftir þýðanda).
- *Móðir og barn*, þýð. Gunnar Dal, 1964.

Greinar, smásögur og styttri textar í tímaritum og bókum, 1913–1941:

- „Alt verður að gulli sem guði er gefið“, þýð. ekki getið, *Unga Ísland* 12/1914.
- „Ljóð í óbundnu máli“, þýð. L.V., *Kvennablaðið* 2/1915.
- „Mansöngur“, þýð. B.Þ. Gröndal, *Morgunblaðið* 28. ágúst 1915.
- „Tvö kvæði“, þýð. Þorkell Erlendsson, *Óðinn* 5/1916.
- „Úr Mánaljóðum“, þýð. Guðmundur Guðmundsson, *Jólablað félagsins „Stjarnan í austri“* 3/1917.
- „Ljóð“, þýð. ekki getið, *Kvennablaðið* 9/1918.
- „Barnið – engillinn“, þýð. ekki getið, *19. júní* 6/1918.
- „Neistaflug“, þýð. ekki getið, *19. júní* 4/1919.
- „Ljósíð“, þýð. Sigurður Kristófer Pétursson, *Jólablað félagsins „Stjarnan í austri“* 5/1919.
- „Burtför meinlætamannsins“, þýð. ekki getið, *Jólablað félagsins „Stjarnan í austri“* 6/1920.
- „Drengurinn hennar mömmu sinnar“, þýð. ekki getið, *Nýjar kvöldvökur* 7–8/1920.
- „Sigurinn“, þýð. Sveinn Sigurðsson, *Eimreiðin* 5–6/1923.
- „Beinagrindin“, þýð. Sveinn Sigurðsson, *Eimreiðin* 4/1926.
- „Næturtöfrar“, þýð. ekki getið, *Iðunn* 3/1929.
- „Heimkoman“, þýð. Sigurður Gunnarsson, í *Smásögur eftir fræga bífunda*, 1928.
- „Höfðingjarnir í Nayanjore“, þýð. Sigurður Gunnarsson, í *Smásögur eftir fræga bífunda*, 1928.
- „Blómasafn“, þýð. Kristján Guðlaugsson, *Vilji* 6/1928.

- „Er sannleikurinn háður vitund vorri?“ (samtal Tagores og Alberts Einstein), *Gangleri* 2/1931.
- „Úr Ljóðfórnum“, þýð. ekki getið, *Gangleri* 1/1932.
- „Lífs eða liðin?“, þýð. Sveinbjörn Sigurjónsson, *Dvöl* 6/1935.
- „Töfrahöllin“, þýð. Jón Thorarensen, *Samvinnan* 1/1935.
- „Þar sem sálin er óttalaus...“, þýð. ekki getið, *Gangleri* 2/1935.
- „Grannkonan mín fagra“, þýð. Sveinn Sigurðsson, *Eimreiðin* 4/1936.
- „Myrkur“, þýð. ekki getið, *Vísir* (Sunnudagsblað), 11. og 18. okt. 1936.
- „Dulmálin“, þýð. ekki getið, *Gangleri* 2/1941.

Greinar um Tagore í íslenskum tímaritum, 1913–1941:

- Inga Lára Lárusdóttir: „Rabindra Nath Tagore“, *Kvennablaðið* 10/1914.
- H.N. Maitra og S. Lacomblé: „Rabindra Nath Tagore“, þýð. Guðmundur Guðmundsson, *Jólablað félagsins „Stjarnan í austri“* 2/1916.
- Vþg: „Tagore“, *Skólablaðið* 11/1921.
- Sveinn Sigurðsson: „Rabindranath Tagore“, *Eimreiðin* 5–6/1923.
- Halldór Laxness: „Rabindra Nath Tagore í Vancouver“, *Iðunn* 2/1929.
- Grétar Fells: „Tagore og skóli hans „Santiniketan““, *Gangleri*, 1/1940.
- Yngvi Jóhannesson, „Rabindranath Tagore“, *Tímarit Máls og menningar* 2/1941.
- [Höf. óþekktur]: „Rabindranath Tagore“, *Gangleri* 2/1941.

Listinn er ekki tæmandi en sýnir þó nokkuð vel umfang þýðinganna og umfjöllunar um verk Tagores. Stytttri greinum um höfundinn og þýðingum á örstuttum textabrotum hefur verið sleppt, en nokkur hefð var fyrir því að birta þýðingar á stökum spakmælum Tagores. Sjálf þýðingautgáfan talar sínu máli. Á tímabilinu koma auk áðurnefndra tveggja ljóðakvera út a.m.k. 25 textar. Oft voru raunar fleiri en eitt ljóð tekin saman þegar þýðingar voru birtar, auk þess sem nokkuð var um að þýðingum á ljóðum væri fléttað inn í umfjöllun um verk Tagores í greinum. Heildarfjöldi þýðinga á verkum Tagores er því nokkru meiri en listinn gefur til kynna.²⁸ Ef horft er til almennrar umræðu og vísana til verka Tagores blasir mikilvægi hans í menningarumræðunni einnig við. Við lauslega leit í gagnagrunni íslenskra tímarita má sjá að nafni Tagores bregður fyrir hátt í 500 sinnum á tímabilinu 1913–1941. Við samskonar leit má sjá að nafn hans er talsvert meira áberandi en nöfn flestra annarra Nóbelsverðlaunahafa á þessum árum og þannig bregður nafni hans fyrir meira en helmingi oftara en t.a.m. nöfnum Maurice Maeterlinck og Romain Rolland. Í raun virðist þurfa að horfa í átt til Rudyard

28 Þó er rétt að nefna að í einhverjum tilvikum virðast sömu þýðingar hafa birst oftara en einu sinni og eru því tvítaldar í listanum.

Kipling eða lykilhöfunda norrænna nútímabókmennta á þessum tíma, Hamsuns, Ibsens eða Lagerlöf, til að finna höfunda sem meira bar á. Það sama á raunar við um Krishnamurti, sem er mjög áberandi í íslenskri menningarumræðu á tímabilinu.

Samanburður við aðra höfunda kallar á ítarlegri rannsókn, en óhætt virðist að draga þá ályktun að fáir erlendir höfundar hafi verið jafn rúmfrekir í íslenskri menningarumræðu á tímabilinu og Tagore. Einnig vekur athygli að rúmlega tugur ólíkra þýðenda leggur sitt af mörkum við að miðla verkunum til íslenskra lesenda. Loks er eftirtektarverður sá breiði lesendahópur sem verkin virðast hafa talað til. Á tímabilinu frá 1913 og fram að útgáfu *Ljóðfórna* birtast þýðingar einkum í tímaritum sem höfðu til kvenna og yngri lesenda, þ.á m. í *Unga Íslandi*, *Kvennablaðinu* og *19. júní*, auk þess sem nokkuð ber á útgáfu í tímaritum guðspekihreyfingarinnar, nánar til tekið í *Jólablaði félagsins „Stjarnan í austri“*. Á þessu verður breyting á þriðja áratugnum og þýðingar birtast í auknum mæli í menningartímaritum eins og *Eimreiðinni* og *Iðunni*, sem er til marks um sterkari stöðu Tagores innan vettvangs fagurbókmennta.²⁹ Á þriðja áratugnum verður einnig algengara að nafns þýðanda sé getið og minna ber á lauslegum þýðingum, sem ber vott um sterkari stöðu verkanna. Þegar kemur fram yfir 1930 verður útgáfa í ritum guðspekihreyfingarinnar aftur meira áberandi og þá einkum í tímaritinu *Ganglera*, sem endurspeglar viðvarandi áhuga á verkum Tagores innan þeirrar hreyfingar á sama tíma og þau þokast út á jaðarinn í almennri bókmenntaumræðu.

Þegar litið er yfir greinaskrif um Tagore blasir við keimlík mynd. Tvær fyrstu greinarnar birtast í *Kvennablaðinu* og *Jólablaði félagsins „Stjarnan í austri“*. Hér er vert að víkja stuttlega að grein kvenréttindafrömuðarins Ingu Láru Lárusdóttur í *Kvennablaðinu*, en hún var jafnframt ritstjóri mánaðarblaðsins *19. júní*, þar sem nokkrar af fyrstu þýðingunum birtust. Grein Ingu Láru hefur að geyma kynningu á verkum þessa „indverska stórskálds“, sem sé „enn þá lítið þektur hér á landi“, þótt hann hafi hlotið Nóbelsverðlaunin í bókmenntum

29 Segja má að útgáfan á tveimur textum í þýðingasafni Sigurðar Gunnarssonar, *Smásögur eftir fræga höfundu*, sé einnig til marks um innviðslu Tagores í hefðarveldi fagurbókmenntanna á sinn hátt, en þar birtist saga Tagores við hlið smásagna eftir Ívan Túrgejev og Jonas Lie.

árið áður.³⁰ Hún tæpir á tengslum verkanna við andlegar hefðir en undirstrikar um leið að Tagore sé ólíkur „hinum öðrum austrænu skáldum“, „spámönnum gamla testamentisins, eða hinum helgu mönnum miðaldanna, er afneituðu heiminum og lystisemdum hans, leituðu einveru á eyðimörkum, og sóktu sér þar niður í hin dýpstu viðfangsefni tilverunnar, sem töluðu í spakmælum og ráðgátum“.³¹ Þessi stef áttu eftir að verða áberandi í umræðum um verk Tagores og athygli vekur að Inga Lára vitnar í inngang Yeats að *Gitanjali*, sem segja má að hafi slegið tóninn fyrir viðtökurnar á Vesturlöndum – nánar til tekið vitnar hún til orða sem Yeats hefur eftir ónefndum bengölskum lækni: „Hann (Tagore) er hinn fyrsti meðal dýrðlinga vorra er eigi hefir afneitað lífinu, heldur talar og ritar út úr lífinu sjálfu.“³² Inga Lára nefnir þó einnig að Tagore sé vissulega „í aðra röndina djúpur og dulrænn“, en bendir um leið á að á meðal verka hans megi finna „skínandi fögur ástaljóð“, er helzt má líkja við hin yndislegu „Ljóðaljóð“ heilagrar ritningar.³³ Auk þess dregur hún sérstaklega fram „yndisleg smákvæði um börn“ í ljóðasafninu *The Crescent Moon*, sem hún segir vera „það af skáldskap hans, er næst kemst hugsunarhætti Norðurálfubúa“.³⁴ Áherslan á ástarljóðin og smákvæðin um börn kann að varpa nokkru ljósi á ástæður þess að þýðingar á verkum Tagores birtast framan af einkum í tímaritum sem höfðu til kvenna og yngri lesenda.³⁵ Í þeim tveimur greinum sem birtust í þýðingu

30 Inga Lára Lárusdóttir, „Rabindra Nath Tagore“, 73.

31 Sama heimild, 73.

32 Sama heimild, 73. Sjá: Yeats, „Introduction“, viii. Orð bengalska læknisins, í meðförum Yeats, áttu eftir að verða nokkuð fleyg og má benda á að þau standa einnig sem einkunnarorð í franskrri þýðingu Andrés Gide á verkinu, sem kom upphaflega út árið 1914 (Tagore, *L'Offrande lyrique*, 9). Mynd nafnlaus heimildarmannsins úr austri í texta Yeats er vitaskuld ekki einsdæmi. Eftirminnilegt dæmi af sama meidi má t.a.m. finna í formálsorðum Halldórs Laxness að útgáfu *Bókarinnar um veginn* frá 1971. Þar lýsir hann samræðum sínum við mann sem kann kallar „...páfa“ taóista eða höfuðklerk í klaustri þeirra fyrir utan Peking“ og nefnir jafnframt að hann hafi að skilnaði ljósmyndað „þennan ágæta mann úti fyrir dyrum á hofi hans“, en hafi „því miður [gleymt] að spyrgja hann að heiti“ (Halldór Laxness, „Formálsorð“, 9–11).

33 Inga Lára Lárusdóttir, „Rabindra Nath Tagore“, 73.

34 Sama heimild, 73. Inga Lára fylgir kynningu sinni á verkum Tagores eftir með þýðingu á nokkrum sýnishornum af verkum höfundarins, allt frá ættjarðarljóðum til ástarljóða og hinna sérstæðu ljóðrænu stemninga í *Gitanjali*.

35 Rétt er að undirstrika að hér er um tilgátu að ræða og viðtökur á skrifum Tagores í íslenskum kvennatímaritum kalla á ítarlegri rannsókn. Í þessu samhengi er einnig eftirtektarverður þáttur kvenna í þeirri bylgju ljóðrænna prósabókmennta sem átti eftir að ganga yfir íslenskt menningarlíf á þriðja áratugnum, líkt og vikið er nánar að í lokakafla þessarar greinar. Þar kann að leynast vísbending um að það hafi ekki síst verið hinn ljóðræni prósi í verkum Tagores sem höfðu til íslenskra kvenskálda.

Guðmundar Guðmundssonar skólaskálds kveður við svipaðan tón, þótt greinarnar leggi ríkari áherslu á yfirgripsmikið höfundarverk Tagores og andlegt inntak þess, líkt og búast má við í tímariti á vegum Guðspekifélagsins. Einnig er athyglisvert að þarna sé gripið til þess ráðs að þýða fræðilegar greinar erlendra höfunda til að kynna verk Tagores, sem Maitra kallar í senn „Inlands-skáld“ og „alþjóðaskáld“, „þjóðar-bjargvætt“ og „ráðvandan og vitran andlegan leiðtoga og fræðara („Guru“ í orðsins rétta skilningi)“.³⁶ Í texta Lacomblés er vikið sérstaklega að þeirri algyðistrú sem átti eftir að verða snar þáttur í umræðu um ljóðlist Tagores. Þannig ræðir hann um þá „lífsskoðun“ er skíni í gegnum ljóðin, að „maðurinn verð[i] að vera sjálfum sér fyllilega meðvitandi þess, að hann og alverundin eru í eðli sínu *eitt* [...] að hann er sjálfur einn tónninn í hinum eilífa alheimssamsöng“.³⁷

Útgáfan á *Ljóðfórnum* markar nokkur þáttaskil. Í formála sínum kynnir Sigurður Kristófer verk þessa „skáldkonungs Austurálfu heims“ og „eins hins mesta alþjóðaskálds, sem nú er uppi“ og víkur sérstaklega að listrænu gildi þeirra.³⁸ Þannig lýsir hann því yfir að „rímlist hans sé óviðjafnanleg“ og að fyrir vikið hafi „fáir færst í fang að þýða ljóð hans í bundið mál á aðrar tungur“.³⁹ Ennfremur gerir hann grein fyrir tilurð þeirrar ensku þýðingar á *Gitanjali* sem þýðing Magnúsar byggist á, sem var unnin af Tagore sjálfum, auk þess sem hann undirstrikar að Tagore sé „ekki að eins skáld“ heldur einnig „andlegur fræðari og leiðtogi þjóðar sinnar“.⁴⁰ Sigurður er ekki spar á háfleyg orð, hann kallar Tagore „sannnefndan Orfevs Austurálfu“⁴¹ og lýsir því hvernig „hin háleita og hreina austræna algyðistrú [...] fer eins og liðandi undiralda um öll hin andlegu ljóð“ hans, þannig að „lesandinn viti varla hvar hann er staddur, hvort skáldfákur þessa austræna spekings hefir flogið með hann alla leið upp að hásæti guðs eða skilið hann eftir við hlið einhvers mannanna barna“.⁴² Líkt og Inga Lára undirstrikar Sigurður að þótt „austrænn svipur [sé] á allri guðsdýrkun“ Tagores virðist hann vera „andstæður sjálfselfskukendu

36 Maitra og Lacomblé, „Rabindra Nath Tagore“, 58.

37 Sama heimild, 69.

38 Sigurður Kristófer Pétursson, „Formáli“, 3.

39 Sama heimild, 3.

40 Sama heimild, 4.

41 Sama heimild, 4.

42 Sama heimild, 5.

meinlætalífi“, þannig að í ljóðum hans sjái lesendur „blasa við sér hið innra líf, líf sálarinnar og samband hennar við guð“. ⁴³ Loks undirstríkar Sigurður fagurfræðilegt gildi ljóðanna og nefnir að vissulega geti þýðingarnar aðeins „gefið lesendum sínum nokkra hugmynd um óðsnild skáldsins“, en þær séu sprottnar af löngun hins „unga og efnilega listamanns, Magnúsar Á. Árnasonar“ til þess að „bera nokkur skrautblóm, er hann hefir sjálfur fundið, heim í landareign íslenskuinnar“. ⁴⁴ Formáli Sigurðar er ekki síst mikilvægur að því leyti að þar glittir í senn í áhersluna á andlegt inntak verkanna, þar sem gætir á köflum guðspekilegrar afstöðu höfundar, og listrænt gildi. Í stuttum inngangi Freysteins Gunnarssonar að *Farfuglum* kveður við svipaðan tón þremur árum síðar. Hann nefnir að hver setning sé „heild út af fyrir sig, spakleg hugsun, sögð í sem allra fæstum orðum“ og því sé „enginn barnaleikur, að klæða djúpa hugsun og dulræn sannindi í búning fárra og einfaldra orða“. ⁴⁵

Í grein Sveins Sigurðssonar, sem birtist í *Eimreiðinni* ári síðar ásamt þýðingu hans á smásögunni „Sigurinn“, er litið víðar yfir höfundarferil Tagores. Sveinn beinir sjónum jafnframt sérstaklega að því „fagnaðarerindi frjálsræðisins“ ⁴⁶ sem sé óskylt austrænni meinlætahyggju og samrýmist kristnum lífsgildum, en slíkar áherslur voru oft áberandi í vestrænum viðtökum á verkum Tagores. Þannig eru niðurlagsorð greinarinnar á þá leið að „lífsskoðun Tagores [sé] í aðalatriðunum sú sama og lífsskoðun kristindómsins, eins og hann var boðaður af Kristi sjálfum“. ⁴⁷ Meginþunginn í umfjöllun Sveins er þó lagður á sérstætt fagurfræðilegt yfirbragð textanna og þá munúð sem af þeim stafi:

Það sem fyrst dregur að sér eftirtekt vora hjá Tagore, eru lýsingar hans hinar fögru, hið austræna málskrúð og sterku litir. Hann fer með oss inn í æfintýraheima Austurlanda og reikar með oss í risavöxnum skógarlundum innan um skrautjurtir og aldintré, þar sem andrúmsloftið er þrungnið af einkennilegum ilm. ⁴⁸

43 Sama heimild, 5–6.

44 Sama heimild, 6–7.

45 Freysteinn Gunnarsson, [Formáli], 3.

46 Sveinn Sigurðsson, „Rabindranath Tagore“, 314.

47 Sama heimild, 315.

48 Sama heimild, 312.

Vart má á milli greina hvort Sveinn sé hér að lýsa verkum Tagores eða sögunum í *Pásund og einni nótt*, það sem fangar athyglina er ekki síst sú óríentalíska afstaða sem blasir við í þeirri ímynd Austurlanda sem hér er brugðin upp. Mynd hins seiðandi Austurs birtist á ólíkan hátt í viðtökum á skrifum Tagores, en hér má glögglega sjá hvernig sú ímynd fléttast saman við lýsingu á hinu sérstæða „austræna mál-skrúði“ textanna. Skrif Sigurðar, Freysteins og Sveins eru þannig hver á sinn hátt til marks um hvernig viðtökur á verkum Tagores taka nokkrum breytingum og aukin áhersla er lögð á hið listræna gildi.

Grein Halldórs frá árinu 1929, þar sem hann lýsir ferð sinni og Magnúsar á fyrirlestur Tagores í Vancouver, má lýsa sem síðbúnu og gagnrýnu viðbragði við þeirri jákvæðu mynd sem dregin hafði verið upp af verkum Tagores. Jafnvel er freistandi að kalla greinina uppgjör Halldórs við Tagore-bylgjuna í íslensku menningarlífi. Hann opnar umfjöllun sína á þeim orðum að „það þyki[] tíðindum sæta, þegar þessi tigni Austurlandamaður lætur til sín heyra á Vesturlöndum“ og fari þar um „sem boðberi indverskrar hámenningar“. ⁴⁹ Lýsingin á vinsældum Tagores er ekki orðum ýkt, því bent hefur verið á dæmi um að allt að 2.000 áheyrendur hafi sótt fyrirlestra hans í Kanada. ⁵⁰ Í framhaldinu leggur Halldór áherslu á stéttarstöðu þessa „ríka höfðingja“ er komi til Vesturlanda sem „indverskur fursti“ til að „tala fyrir vestrænar yfirstéttir“, ⁵¹ auk þess sem hann lýsir útliti og framkomu Tagores býsna rækilega. ⁵² Þannig tekur hann fram að „látbragð ræðumanns, klæðaburður, andlitssvipur, hárafar og ættarmót“ hafi stungið „í stúf við meðræðumenn hans og áheyrendur“, þannig að „maðurinn mátti heita einskonar undur í salnum“ og „skaphöfn framandi menningar [sagði] til sín í öllum aðalsjónarháttum hins austræna manns“. ⁵³ Myndin sem þarna er dregin upp hefur ekki verið íslenskum lesendum með öllu framandi, því nokkur hefð var fyrir því að birta ljósmyndir af Tagore með greinum, þar sem svipur hins dulúðuga og síðskeggjaða spekinga úr austri blasti við. Dæmi um þetta má finna í grein Sveins í *Eimreiðinni* frá 1923, en athygli

49 Halldór Laxness, „Rabindra Nath Tagore í Vancouver“, 143.

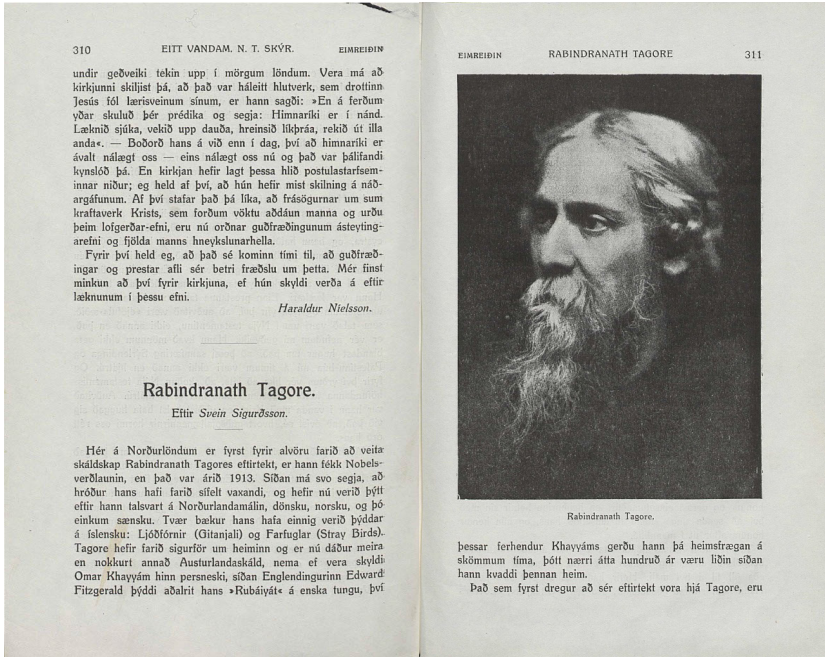
50 Dutta og Robinson, *Rabindranath Tagore*, 283.

51 Halldór Laxness, „Rabindra Nath Tagore í Vancouver“, 151.

52 Sama heimild, 148.

53 Sama heimild, 148.

vekur að þegar tímaritið réðst í auglýsingaherferð tveimur árum síðar var tekið fram að nýir áskrifendur fengju ekki aðeins fyrri árganga ókeypis, heldur „ennfremur ljómandi fallega, skrautprentaða mynd af indverska skáldinu Rabindranath Tagore“.⁵⁴ Þannig er ekki ósennilegt að einhverjir lesendur greinarinnar í *Iðunni* hafi beinlínis getað litið upp úr tímaritinu og virt fyrir sér mynd skáldsins, þar sem hún hékk upp í vegg.

Myndir 3–4: Úr grein Sveins Sigurðssonar í *Eimreiðinni* frá árinu 1923. Ekki er ósennilegt að það hafi verið einmitt þessi ljósmynd af Tagore sem nýjum áskrifendum stóð til boða að eignast í skrautprentaðri gerð tveimur árum síðar.

Lýsingu Halldórs á bengalska skáldinu er þó einkum ætlað að varpa ljósi á þær „skoðanir hins dreyrna austræna vitrings“ sem hann kallar „nokkuð hjáleitar“ ef ekki beinlínis „ærið barnalegar“.⁵⁵ Þar á hann öðru fremur við þá skoðun „að lækning félagsmeina vorra felist einkum í ákveðinni heimspekilegri afstöðu, sem heita má fyrir fram útséð um, að hvergi geti valdið afmáningu á starfsemi auðhringa, alríkisstefnu og hernaðar, atvinnuleysi og margvíslegum

54 *Eimreiðin* 2/1925, xvi.

55 Halldór Laxness, „Rabindra Nath Tagore í Vancouver“, 145.

harmkvælum hinnar vinnandi stéttar“.⁵⁶ Hér skín í gegn sú sósíalíska lífsafstaða sem er að mótast með Halldóri, gagnrýnin snýr að þeirri upphafningu á „ástundun næðis“⁵⁷ sem hann lítur á sem kjarnann í boðskap Tagores og segir til marks um „loftkenda náttúruheimspeki hans“.⁵⁸ Þessari náttúruspeki lýsir Halldór síðan nokkuð ítarlega með því að reifa efni fyrirlestrarins.⁵⁹ Þar er m.a. vikið að „hinu innra sifjasambandi milli veru vorrar og hvers þess, sem vér sjáum“ og „beinni samvitund vorri við veruleikann“, er sé „ósýrt af skugga sjálfúðarinnar“ og „veiti[] oss fögnuð engu síður en hinn sjálfvirki opinberunarmáttur persónuleiks vors“.⁶⁰ Nokkuð teygðri samantekt Halldórs lýkur þó á fremur snubbóttan hátt: „Ég veit ekki hvort vert er að leggja meira af þessari djúpu speki á lesendur Íðunnar í bili“.⁶¹ Þar með innsiglar Halldór sjónarhorn sitt á boðskap Tagores sem andlegt hjóm og sneiðir um leið að þeirri borgaralegu menningu er hafi sett skáldið á stall sem boðbera fegurðar og andlegra gilda. Þannig víkur Halldór að því að Tagore líti vissulega svo á að „um heim allan [sé] sem hugir manna séu undir áhrifum hryllilegs dávalds“ og að „skuggi fjárgróðasýkinnar [hafi] fallið yfir sál mannkynsins“,⁶² en þegar upp er staðið skorti þau allt pólitískt inntak og séu þar með ekki til þess fallin að knýja á um þjóðfélagslegar breytingar. Niðurlag greinarinnar er með því sniði að vert er að vitna í textann í lengra máli:

Þó skal hér engan veginn staðhæft, að komur þessa vitrings úr Austurlöndum til vor séu með öllu ólíklegar til áhrifa. Eitt er víst, að þeir, sem hann hefir verið í kallfæri við, munu fæstir geta gleymt hinni tignu og rólegu ásýnd þessa aldna indverska hástéttarmanns. Sem manntegund í líffræðilegum skilningi er þessi Hindúi [...] miklu tignara og fíngerðara fyrirbrigði (líkamsform, látbragð, svipur) en vér Vesturlandabúar eigum að venjast vor á meðal, og færir oss heim sanninn um virðuleik menningar, sem er langtum rótgrónari en vor og sennilega miklu ágætari í höfuðatriðum.

56 Sama heimild, 145.

57 Sama heimild, 144.

58 Sama heimild, 146.

59 Sama heimild, 144.

60 Sama heimild, 149.

61 Sama heimild, 151.

62 Sama heimild, 144–145.

Á sama hátt hlýtur persóna hans að standa oss fyrir hugskotssjónum sem mjög fullkomid, en óaðgengilegt – næstum heilagt – fagurfræðilegt tákni, og vér hlustum á hinn fiðlukenda róm hans líkt og annarlegan söng. Sem ljóðamaður hefir hann undursamlegt nýjungargildi fyrir oss. Og þótt hin íburðarmikla skólaspeki hans kunni að vera sneydd möguleikum til raungætra áhrifa á hagi vora, þá munu þó strengleikar hans halda áfram að veita oss óblandinn, upprunalegan fögnuð, eins og vér þekkjum þá í Farfuglum, Ljóðfórnum, Blómverðinum og Vaxandi tungli.⁶³

Tilvitnunin talar að mestu leyti sínu máli, en vert er að hnykkja á þremur atriðum. Það fyrsta snýr að tvíbentri afstöðu Halldórs til verka Tagores. Annars vegar er hér dregin upp mynd af annarlegri heimssýn Tagores og honum er beinlínis lýst sem óaðgengilegu tákni, sem verður að holdgervingu hinnar indversku siðmenningar í austri. Hins vegar leggur Halldór áherslu á „undursamlegt nýjungargildi“ verkanna og uppruna þeirra í rótgróinni indverskri menningu og vikor þar með að gildi þeirra fyrir vestrænar bókmenntir. Í þessari tvíbentu afstöðu má greina skýran enduróm af þeim óríentalíska viðhorfum sem mótuðu viðtökur á verkum Tagores á Vesturlöndum allt frá því þau komu þar fyrst fram snemma á öðrum áratugnum. Annað atriðið snýr að andstæðu Austurs og Vesturs. Tagore er blátt áfram lýst sem sérstakri „manntegund í líffræðilegum skilningi“ og þar glittir í ímynd hins andlega þenkjandi Austurlandabúa, sem helgar líf sitt hugleiðingum og andlegri iðkun er á sér djúpar rætur í fornum hefðum en skortir tenginguna við brýn þjóðfélagsleg málefni líðandi stundar. Um leið verður Tagore að einskonar holdtekju ósnortinnar og bernskrar lífsafstöðu, sem talin er hafa glatast á Vesturlöndum en orki á íbúa þeirra með andlegu og fagurfræðilegu seiðmagni sínu. Tagore birtist hér með öðrum orðum sem rödd hins seiðandi og óumbreytanlega Austurs og andlegra spekihefða þess í nútímanum. Þriðja atriðið snýr að þeim tilteknu verkum sem Halldór nefnir. Þar kemur ekki á óvart að hann nefni ljóðasöfnin tvö sem birst höfðu á íslensku, en hin ljóðasöfnin tvö voru einnig í hópi þeirra verka Tagores sem fyrst birtust vestrænum lesendum. *The Crescent Moon* og *The Gardener* komu báðar út árið 1913 og hafa að geyma ljóðrænar prósaþýðingar Tagores á eigin verkum, líkt og þau ljóðasöfn á ensku sem lögð voru

63 Sama heimild, 151–152.

til grundvallar *Ljóðfórnum* og *Farfuglum*.⁶⁴ Þegar Halldór skrifar grein sína árið 1929 hefur hann því einkum í huga fyrstu verk Tagores á ensku og þann sérstæða ljóðræna prósastíl sem hann átti síðar eftir að lýsa sem meginframlagi höfundarins til íslenskra bókmennta. Þegar þeir Magnús ákveða að sækja fyrirlestur Tagores í Vancouver má segja að þeir hafi verið að leita á fund gamals kunningja sem hafði haft nokkur áhrif á þá á tímabilinu um 1920, en fátt bendir til þess að Halldór hafi kynnt sér síðari verk Tagores eða vitað nokkuð af þeim breytingum sem settu mark sitt á verk skáldsins á þriðja áratugnum.

Eftir að grein Halldórs kemur út er hljótt um Tagore í íslenskum tímaritum. Umfjöllun Halldórs kann að hafa átt sinn þátt í því að Tagore hverfur að mestu úr bókmenntaumræðunni, þótt erfitt sé að fullyrða um slíkt. Það er ekki fyrr en á árunum 1940 og 1941 að aftur birtast þrjár greinar um bengalska skáldið. Þar er um að ræða yfirlitsgrein eftir Yngva Jóhannesson í *Tímariti Máls og menningar*, sem skrifuð er í tilefni af andláti skáldsins, og tvær greinar í *Ganglera*, annars vegar stutta grein í tilefni af andlátinu en hins vegar grein Grétars Fells um Santiniketan-skólann og framlag Tagores til menntamála, en um skólann hafði einnig verið fjallað í grein í *Skólablaðinu* árið 1921. Líkt og þýðingarnar sýna greinaskrifin að áhugi á verkum Tagores fer dvínandi innan bókmenntavettvangsins á fjórða áratugnum, þótt þau haldi að nokkru leyti mikilvægri stöðu innan vettvangs andlegra fræða. Þótt yfirlitið hér afmarkist við árið 1941 er ekki þar með sagt að viðtökum á verkum Tagores ljúki. Á næstu árum áttu eftir að birtast nokkrar þýðingar á textum Tagores í tímaritum eins og *Dvöl* og *Eimreiðinni* og finna má dæmi um þýðingar jafn ólíkra ljóðapýðenda og Málfríðar Einarsdóttur og Gyrðis Elíassonar allt frá miðjum fimmta áratugnum til samtímans.⁶⁵ Frá og með miðjum sjötta áratugnum birtast þýðingar þó öðru fremur í andlegum tímaritum, einkum í *Morgni* og *Ganglera*. Tvær síðari bækur Tagores rata einnig inn í samhengi andlegra fræða. Annars vegar má segja að þýðing Gunnars Dals á *Móður og barni* fléttist saman við skrif hans um indverska heimspeki og andlega strauma í upphafi sjöunda

64 Sjá: Tagore, *The Crescent Moon*; Tagore, *The Gardener*; Tagore, *Gitanjali*; Tagore, *Stray Birds*. Ljóðabókin *The Gardener* er til í seinni tíma þýðingu Sveins Víkings á íslensku undir heitinu „Vörður blómanna“ (Tagore, *Skáld ástarinnar*, 149–215).

65 Málfríður Einarsdóttir, „Við borghliðið“; Gyrðir Elíasson, *Tunglið braust inn í búsið*, 62–65.

áratugarins.⁶⁶ Hins vegar ratar bókin *Skáld ástarinnar* inn í íslenskt bókmenntakerfi sem hluti af höfundarverki þýðandans, séra Sveins Víkings, sem einkum hverfist um trúmál og andleg efni, þótt einnig liggi eftir hann nokkuð af bókmenntaþýðingum.⁶⁷ *Skáld ástarinnar* er þó umfangsmesta útgáfan á verkum Tagores sem komið hefur út á íslensku og hefur að geyma þýðingu á stórum hluta af endurminningabók Tagores frá árinu 1912,⁶⁸ auk ítarlegs inngangs þýðanda og fjölbreytilegs úrvals af ljóðum, leikritum og fyrirlestrum. Sé litið yfir útgefnar þýðingar og greinar um Tagore í íslenskum tímaritum eftir 1941 má þannig segja að honum bregði stöku sinnum fyrir sem forvitnilegum höfundi á vettvangi heimsbókmennta frá öndverðri síðustu öld, en áhuginn takmarkist þó að mestu við vettvang andlegra fræða. Til þess að öðlast betri skilning á þessari stöðu og sviptingasömum viðtökum Tagores er nauðsynlegt að huga nánar að aðdraganda og upphafi þess sem kalla má Tagore-bylgjuna í vest-rænum bókmenntum.

Frá Nóbelsverðlaunum til myndlistar: innkoma, ímynd og hlutverk Tagores á Vesturlöndum

Upphaf Tagore-bylgjunnar hér á landi er auðvelt að rekja. Fyrstu fréttir af skáldinu taka að berast á íslensku árið 1913, þegar vakin er athygli á því að Nóbelsverðlaun í bókmenntum hafi nú í fyrsta sinn verið „gefin öðrum en „hvítum“ manni“.⁶⁹ Á svipaðan hátt og í þeirri grein í *Lögbergi* sem þarna er vitnað til, er rætt um Nóbelsverðlaun Tagores heima á Íslandi og í *Ísafold* er m.a. nefnt að það hafi vakið „alheimsathygli er síminn flutti þá fregn, að þessum manni, sem

66 Á árunum 1961 og 1962 sendi Gunnar frá sér alls sex smárit um indverska heimspeki í ritröðinni *Úr sögu heimspekinnar. Leitin að aditi. Indversk heimspeki* (1961), *Líf og dauði. Indversk heimspeki* (1961), *Tveir heimar. Indversk heimspeki* (1961), *Sex indversk heimspekikerfi* (1962), *Hinn hvíti lótus. Indversk heimspeki* (1962), *Yoga. Indversk heimspeki* (1962).

67 Áhugasömum lesendum má hér einkum benda á bók Sveins Víkings, *Efnið og andinn*. Af bókmenntaþýðingum Sveins Víkings má nefna *Laufdala heimilið* eftir Selmu Lagerlöf (1959), *Brúna á Drinu* eftir Ivo Andrić (1963) og *Heimaeyjarfólkið* eftir August Strindberg (1969).

68 Í því samhengi er rétt að nefna að þýðing Sveins Víkings er gerð eftir enskri þýðingu endurminninganna, sem kom fyrst út árið 1917 undir heitinu *My Reminiscences* (Tagore, *Skáld ástarinnar*, 39).

69 Höf. óþekktur, „Hvaðanæfa“, 1.

nærri engir hér í álflu þektu, væri ætluð bókmentaverðlaunin“.⁷⁰ Um leið er nefnt að höfundurinn hafi þó „ritað ákaflega mikið“, þannig séu „verk hans í 10 bindum, öll á bengölsku“, þótt margar bækur hans hafi verið þýddar á ensku og „nú [standi] til, að eitthvað af þeim verði þýtt á Norðurlandamál“.⁷¹ Hér er tæpt á nokkrum atriðum í tengslum við Nóbelsverðlaun Tagores og aðdraganda þeirra, sem kalla á nánari skoðun.

Pegar Tagore kemur til London árið 1912, í þriðja sinn á ævinni, er hann rúmlega fimmtugur og eftir hann liggur mikið safn verka á bengölsku. Eins og Fakrul Alam og Radha Chakravarty benda á, í inngangi að nýlegu safnríti með verkum Tagores á ensku, var það ekki síst „fjölbreytileiki verkanna“ sem hafði fangað athygli lesenda í Bengal, jafnt með tilliti til efnisvals, brýnna málefna sem sett voru á dagskrá og nýjunga í formi og framsetningu.⁷² Á meðal verkanna mátti finna ljóð sem mörkuðu hvörf í átt til táknsæis og önnur sem höfðu valdið ólgu með persónulegri afstöðu til trúarbragða, skáldsögur sem höfðu vakið eftirtekt með lýsingum sínum á þjóðfélagi og mannlífi, skopstælingar sem hentu gaman að stærilæti brahmana og annarra hástétta, fjölda leikrita og smásagna og loks ættjardarsöngva sem nutu nokkurra vinsælda í röðum þjóðernissinna. Auk þess hafði Tagore í upphafi aldarinnar stofnað skóla í Santiniketan, þar sem áhersla var lögð á heildræna menntun og uppeldi. Tagore var því vel þekktur höfundur í heimalandinu og litið var svo á að hér væri „mikill hæfileikamaður“ á ferð, þótt hann væri einnig umdeildur.⁷³ Á hinn bóginn „vissi heimurinn utan Bengals lítið sem ekkert um verk Tagores“.⁷⁴ Nokkrar smásögur og ljóð höfðu komið út í enskum þýðingum, en þær höfðu birst í tímaritum heima fyrir, einkum í *The Modern Review* í Kalkútta, og höfðu lítil sem engin áhrif utan heimalandsins.⁷⁵ Nokkrir aðdáendur Tagores í Bretlandi höfðu einnig þýtt eitthvað af ljóðum hans, en þau höfðu ekki vakið mikla hrifningu.

Við komuna til London voru 1912 var Tagore vel undirbúinn og hafði í fórum sínum dagott safn þýðinga á eigin ljóðum, sem hann

70 Höf. óþekktur, „Nobelsverðlaunin í dag“, 384.

71 Sama heimild, 384.

72 Alam og Chakravarty, „Introduction“, 8.

73 Sama heimild, 9.

74 Sama heimild, 9.

75 Sama heimild, 9; Dutta og Robinson, *Rabindranath Tagore*, 160.

hafði unnið að um nokkurt skeið. Ein ástæðan fyrir ferðinni var raunar hörð gagnrýni strangtrúarfylkinga á nokkur verka hans heima fyrir á þessum tíma.⁷⁶ Litlar fréttir virðast þó hafa borist af þeim deilum fyrir komuna til London, í það minnsta mótast viðtökurnar af áherslu á annað en þjóðfélagsmál. Meginástæðan fyrir ferðinni til Bretlands var þó sú að málarinn og listfræðingurinn William Rothenstein hafði hrifist mjög af verkum Tagores á ferðum sínum um Indland á árunum 1910 og 1911 og hvatt hann til að koma þeim á framfæri í London. Þegar Tagore kom hafði Rothenstein þegar kynnt verk hans fyrir írsku skáldinu William Butler Yeats og lagt grunn að því að ljóðin kæmu út á ensku hjá Macmillan. Rothenstein kom Tagore jafnframt í kynni við framámenn í bresku menningarlífi og efndi m.a. til nokkurra samkvæma, þar sem skáldið söng og las upp úr verkum sínum. Á meðal þeirra sem sóttu slík samkvæmi og hrifust af verkum Tagores á þessum tíma voru H.G. Wells, Ezra Pound, Paul Nash, Ralph Vaughan Williams og skáldið Thomas Sturge Moore, sem komst svo að orði í júlímánuði árið 1912 að Yeats og Rothenstein hafi haft „bengalskt skáld til sýnis síðustu dagana þegar [hann] var í London“.⁷⁷ Þar með má segja að grunnur sé lagður að því Tagore-æði sem átti eftir að grípa um sig á Vesturlöndum. Yeats tók að sér að lesa handrit Tagores yfir og velja ljóð til útgáfu og *Gitanjali* var síðan gefið út á ensku af India Society fyrir árslok í takmörkuðu upplagi, með áður nefndum inngangi Yeats og tileinkað Rothenstein. Útgáfa á vegum Macmillans fylgdi ári síðar og á því ári koma einnig ljóðabækurnar *The Crescent Moon* og *The Gardener* út í enskum þýðingum. Þessar þýðingar öðluðust í raun stöðu frumtexta innan vestræns bókmenntakerfis, þar sem þýðingar á önnur vestræn mál voru nær undantekningarlaust gerðar eftir þeim. Fyrir árslok 1913 voru Tagore veitt Nóbelsverðlaunin, einkum fyrir ljóðakverið *Gitanjali*, og var það Sturge Moore sem stóð að tilnefningunni til Sænsku akademíunnar.⁷⁸ Í tengslum við Nóbelsverðlaunin komu einnig fjölmargar bækur skáldsins út í sænskum þýðingum og virðast þær þýðingar hafa verið nokkuð í umferð hér á Íslandi, í það

76 Sama heimild, 160–161.

77 Bréf til Roberts Trevelyan, þann 7. júlí 1912. Hér vitnað eftir Dutta og Robinson, *Rabindranath Tagore*, 170.

78 Sama heimild, 170.

minnsta má sjá að árið 1918 auglýsir Bókaverslun Ársæls Árnasonar að hún hafi nú fengið til sölu nokkrar „bækur hins heimsfræga Indverja“ og telur upp tíu titla á sænsku.⁷⁹

Sá hópur höfunda og þýðenda sem kom að þýðingum á verkum Tagores gefur nokkra mynd af stöðu þeirra á evrópskum bókmenntavettvangi. Frönsk þýðing Andrés Gide á *Gitanjali*, sem fylgt var eftir með inngangi þýðanda,⁸⁰ átti mikilvægan þátt í að vinna verkunum sess innan evrópsks hefðarveldis. Tveir aðrir höfundar sem áttu eftir að hljóta Nóbelsverðlaun komu að þýðingum á verkum Tagores, rússneski höfundurinn Boris Pasternak og spænska skáldið Juan Ramón Jiménez, sem þýddi alls 22 bækur Tagores á spænsku ásamt eiginkonu sinni Zenobiu Camprubí.⁸¹ Af öðrum þýðendum má nefna rússnesku skáldkonuna Önnu Akhmatovu og Frederik van Eeden, einn af lykilhöfundum hollenskra nútímabókmennta. Í Þýskalandi leitaði útgefandinn Kurt Wolff til Rainers Marias Rilke í von um þýðingu á *Gitanjali*, þar sem ætlunin var að þýða franska gerð Gides, en skáldið afpakkadi með þeim orðum að þótt margt í þessum kvæðum „snerti sig“ bærust þau sér á „öldu framandleika“ og hann „treysti sér varla til að miðla því sem í þeim bærisk“. ⁸² Þótt einhver verkanna tilheyrir síðara tímabili kom lungi þessara þýðinga út þegar á öðrum áratugnum. Við þetta má bæta að í hópi þeirra sem skrifuðu með lofsamlegum hætti um verk Tagores, eða hafa verið sagðir undir nokkrum áhrifum þeirra, eru ólíkir höfundar og listamenn innan og utan Evrópu á borð við Romain Rolland, Hermann Hesse, Gabrielu Mistral, Pablo Neruda, Nikolaj Rjorikh, Konstantín Staníslavskij, Ívan Búnin, Stefan Zweig, Wilfred Owen og Leoš Janáček.⁸³ Hér er síður vísað til þessa hóps nafntogaðra höfunda og listamanna til þess að varpa ljósi á áhrif Tagores, en til að draga fram af hversu miklum þunga verk hans eru leidd inn í vestrænt bókmenntakerfi. Staða þýðendanna á veigamikinn þátt í að vígja

79 *Vísir* 30. júlí 1918, 1. Bækur sem bókaverslunin auglýsti voru: *Gitanjali*, *Sabana*, *Nymånen*, *Chitra*, *Postkontoret*, *Frukþjockning*, *Ørtagårdsråstaren*, *Favande fåglar*, *Kongen av det mørke rummet*, *De rovlystna stenarna*.

80 Tagore, *L'Offrande lyrique*.

81 Dutta og Robinson, *Rabindranath Tagore*, 4 og 254–255.

82 Í bréfi til Kurts Wolff frá 7. janúar 1914. Hér vitnað eftir: Kämpchen, *Rabindranath Tagore*, 88.

83 Sjá: Kämpchen, *Rabindranath Tagore*, 137–138; Dutta og Robinson, *Rabindranath Tagore*, 255; Alam og Chakravarty, „Introduction“, 20; Mitter, *The Triumph of Modernism*, 65.

þennan fyrsta Nóbelsverðlaunahafa frá landi utan Evrópu þar inn. Mikilvægt hlutverk Tagores verður ekki skilið til hlítar nema tekið sé mið af aðkomu þeirra fjölmörgu rithöfunda, þýðenda, listamanna og menntamanna sem lögðu sitt af mörkum til að gera verk hans að þeim vestræna heimsviðburði sem þau sannarlega urðu. Þar með er vitaskuld ekki sagt að hrifningin yfir verkum Tagores hafi ekki á köflum verið blendin eða að verk hans hafi verið hafin yfir gagnrýni.

Gagnrýni á verk Tagores kemur snemma fram og hana má rekja til ólíkra þátta. Þegar árið 1913 tók að gæta gagnrýni á heimspekilega afstöðu Tagores og hún var talin bera vott um „veikburða dulhyggju“ og „hróplegan skort á einlægni“, auk þess sem lesendum þóttu verkin framandleg og torskilin.⁸⁴ Slík gagnrýni átti eftir að fylgja verkunum næstu árin. Sú ákvörðun Tagores að afsala sér breskri riddaratign í maímánuði árið 1919, til að mótmæla harðri framgöngu breskra hersveita við að berja niður uppreisnir í Punjab-héraði fyrr um vorið, sem leiddi til dauða nærri 400 óvopnaðra borgara, átti einnig sinn þátt í að kalla fram gagnrýnin viðbrögð í Bretlandi. Nokkuð tekur að fjara undan orðspori Tagores þar um það leyti, þótt vinsældirnar vörðu talsvert lengur, einkum á meginlandi Evrópu, í Austurlöndum fjær og í Rómönsku Ameríku.⁸⁵ Bent hefur verið á að breytta stöðu Tagores á þriðja áratugnum megi einnig rekja til dvínandi áhuga á austrænni dulhyggju og nýrra bókmenntastrauma er hafi komið fram á Vesturlöndum og leitt til þess að verk hans hafi þótt fremur gamaldags, ef ekki beinlínis „leiðinleg“.⁸⁶ Segja má að verk Tagores hafi verið fangin af ímynd hins austræna dulvitnings, sem hafði mót- að viðtökur þeirra, og allar leiðir til að fylgja nýjum fagurfræðilegum áherslum hafi reynst ófærar. Tagore var þar í þeirri stöðu sem Partha Mitter hefur kennt við „misheppnaða Picasso-heilkennið“ og lýst sem dæmigerðri úlfakreppu listamanna frá nýlendunum andspænis framsæknum straumum á Vesturlöndum, þar sem „vel heppnuð eftirlíking var birtingarmynd eftiröpunar, ófullkomin eftirlíking var til marks um ófullnægjandi lærdóm“.⁸⁷ Loks virðast takmörkuð gæði þýðinga hafa haft áhrif. Með aukinni útgáfu varð örðugra að halda

84 Alam og Chakravarty, „Introduction“, 13.

85 Dutta og Robinson, *Rabindranath Tagore*, 215–216.

86 Sengupta, „Translation, Colonialism and Poetics“, 62.

87 Mitter, „Modern Global Art and Its Discontents“, 39.

yfirsýn og tryggja gæði þýðinga og þannig grófu vinsældir Tagores að nokkru leyti undan orðspori hans á Vesturlöndum.⁸⁸ Vinsældir og orðspor innan bókmenntavettvangsins eru tveir ólíkir hlutir og þannig má jafnvel velta upp þeirri spurningu hvort vinsældir Tagores hafi átt beinan þátt í að fella gengið á því menningarlega auðmagni sem fylgið var í verkum hans.⁸⁹ Í það minnsta fara vinsældir Tagores að nokkru leyti vaxandi á þriðja áratugnum, eins og sjá má af fjölmörgum fyrirlestrum hans víðsvegar um Evrópu, í Norður-Ameríku og Austur-Asíu á síðari hluta áratugarins.⁹⁰ Hlutverk hans á Vesturlöndum takmarkaðist þó að mestu við fyrirlestra um andleg málefni og stöðu Indlands og umræðu um þau verk sem vestrænir lesendur þekktu. Nýrri verk Tagores fundu aftur á móti takmarkaðan hljómgrunn. Bent hefur verið á að í Þýskalandi, þar sem Tagore varð einn fyrsti metsöluhöfundurinn,⁹¹ hafi „tilraunasinnað hugarfar“ hans stangast á við það hlutverk „andlega spámannsins úr Austri“ sem honum var ætlað.⁹² Mahasweta Sengupta hefur lýst þessu ferli á þann hátt að „framúrstefnumaðurinn á bengölsku“ hafi í raun orðið að „dýrtingi eða sjáanda úr austri“.⁹³

Mitter hefur bent á að þetta kunni að vera ein meginástæða þess að Tagore snýr sér í auknum mæli að myndlist á þriðja áratugnum. Hann leiðir rök að því að þetta skref hafi helgast af „vaxandi svart-sýni“ Tagores á að skáldskapur hans myndi ná að lifa af í alþjóðasamfélaginu og trú hans á að málverkið gæfi færi á að „sigrast á takmörkunum tungumálanna“.⁹⁴ Framsæknir straumar úr vestrænni myndlist höfðu sett nokkurn svip á menningarlíf í Bengal frá upphafi þriðja áratugarins og árið 1922 var m.a. sett upp viðamikil alþjóðleg sýning á verkum Bauhaus-skólans í Kalkútta, þar sem sjá mátti verk Pauls Klee, Vasílijs Kandínskij og annarra.⁹⁵ Í upphafi þess árs kom einnig út áhrifamikil grein Benoys Sarkar, „The

88 Alam og Chakravarty, „Introduction“, 13–14.

89 Um samband efnahagslegs og menningarlegs auðmagns, bókmenntavettvanginn og hagkerfi menningarlegra gæða sem andhverfu efnahagskerfisins, sjá lykiltir Pierres Bourdieu, *Les Règles de l'art*.

90 Sjá Dutta og Robinson, *Rabindranath Tagore*, 375–376.

91 Chaudhuri, „Foreword“, xx.

92 Mitter, *The Triumph of Modernism*, 68.

93 Sengupta, „Translation, Colonialism and Poetics“, 60.

94 Mitter, *The Triumph of Modernism*, 78.

95 Sama heimild, 10.

Aesthetics of Young India“ („Fagurfræði hins unga Indlands“), sem er til marks um áhugann á hinni nýju fagurfræði og þau átök sem áttu sér stað um nútímavæðingu indverskra bókmennta og lista.⁹⁶ Eins og Mitter bendir á nýttu listamenn á borð við Tagore og Jamini Roy sér „róttækt formalískt tungumál módernismans“ með margvíslegum hætti „sem vopn í baráttunni gegn nýlenduveldinu“.⁹⁷ Hin nýja fagurfræði tengdist endurmati og afturhvarfi til rótgróinna hefða heima fyrir, sem teflt var gegn nútímavæðingu og áhrifum nýlendustefnunnar. Þannig kölluðust verkin á við þann primitíffisma sem var áberandi í framúrstefnulist á Vesturlöndum og benda má á að ári fyrir sýninguna í Kalkútta heimsækir Tagore Bauhaus-skólann í Weimar, þar sem áhugi á verkum hans tengdist víðtækari áhuga á dulspeki og andlegum straumum, handverki og heildstæðri menntun, sem og rótgróinni alþýðulist og hinu „frumstæða“.⁹⁸ „Róttæk leitin að valkosti við efnishyggju Vestursins“, sem greina má í verkum Tagores frá þriðja áratugnum, felur þannig í sér margbrotið samspil afturhvarfs til rótgróinna hefða og samræðu við þá gagnrýni á ríkjandi rökhyggju sem mótaði vestræna framúrstefnulist samtímans.⁹⁹ Greina má augljós hvörf í átt til framúrstefnu í verkum Tagores þegar um 1924 en fréttir af þeirri þróun eða því skrefi sem skáldið hafði tekið inn á vettvang myndlistar virðast ekki hafa borist hingað til lands, í það minnsta virðist Halldór Laxness vera með öllu ómeðvitaður um þessa þróun þegar hann skrifar grein sína árið 1929. Það kann þó að skýrast af því að myndlist Tagores verður ekki áberandi á Vesturlöndum fyrr en upp úr 1930, en í kjölfar sýningar í París á því ári mátti m.a. sjá verk hans á sýningum í Berlín, Dresden, München, Kaupmannahöfn, Genf, Moskvu, Toronto, New York og Philadelphiu.¹⁰⁰

96 Sjá sömu heimild, 16. Sjá einnig grein Sarkars, sem birtist nokkrum árum fyrr, „The Futurism of Young Asia“.

97 Mitter, *The Triumph of Modernism*, 10.

98 Sama heimild, 16–17. Um áhugann á dulspeki og andlegum straumum á upphafsárum Bauhaus-skólans, sjá m.a.: Wagner, *Das Bauhaus und die Esoterik*; Otto, *Haunted Bauhaus*.

99 Mitter, *The Triumph of Modernism*, 12.

100 Sama heimild, 66–69.

Ímynd heillar siðmenningar: Tagore, heimsbókmenntirnar og óríentalisminn

Í bréfi til útgefandans Macmillans frá árinu 1917 lýsir Yeats áhyggjum sínum af þeirri stefnu sem ferill Tagore hafi tekið. Sem verk með verulegt gildi nefnir hann ljóðasöfnin þrjú sem höfðu komið út á ensku 1913, „stöku leikrit“ og „kannski *Sadbana*“, röð fyrirlestra sem Tagore hafði haldið við Harvard-háskóla árið 1913. „Ekkert fleira hefði átt að gefa út nema löngu sjálfsævisöguna“ bætir hann við, „þessi síðari ljóð eru að kaffæra orðspor hans“.¹⁰¹ Átján árum síðar er Yeats ómyrkur í máli í bréfi til Rothensteins: „Fjandans Tagore. Við fengum þrjár góðar bækur, við Sturge Moore, en síðan, vegna þess að honum fannst mikilvægara að sjá og kunna ensku en að vera mikið skáld, gaf hann út væmið drasl og gerði út um orðstír sinn. Tagore kann ekki ensku, enginn Indverji kann ensku.“¹⁰² Hér vekur m.a. athygli áherslan á enskuna, þar sem engu er líkara en að Yeats hafi hreinlega gleymt því að Tagore hafði sjálfur gengið frá enskri gerð ljóða sinna árið 1913. Helsta vandamál Yeats með síðari verkin virðist þó vera fólgið í því að þessi Tagore er einfaldlega ekki sá Tagore sem honum er ætlað að vera.

Í innganginum að *Gitanjali* frá 1912 má finna lýsingar Yeats á því hvernig hann hafi gætt ljóða Tagores eins og dýrgripa þar sem hann „ferðaðist um með handritið að þessum þýðingum í marga daga, las þær um borð í járnbrautarlestum, á efri hæð strætisvagna og á veitingahúsum“.¹⁰³ Hann skrifar jafnframt að þessi „verk óviðjafnanlegrar menningar“, sem „séu líkt og sprottin úr óbreyttum jarðvegi eins og grasið og sefið“, sýni „í hugsun sinni heim sem [hann] hefur dreymt um alla ævi“.¹⁰⁴ Loks lýsir hann verkunum sem afurð órofinnar „siðmenningar Bengals“ og hefðar „þar sem skáldskapur og trúarbrögð eru eitt“.¹⁰⁵ Þannig einkennast ljóðin í augum Yeats af „sakleysi“ og

101 Úr bréfi til Macmillans frá 28. janúar 1917. Hér vitnað eftir Dutta og Robinson, *Rabindranath Tagore*, 4.

102 Úr bréfi Yeats til Rothensteins frá 7. maí 1935. Hér vitnað eftir Dutta og Robinson, *Rabindranath Tagore*, 4.

103 Yeats, „Introduction“, x.

104 Sama heimild, xi.

105 Sama heimild, xi.

„einfaldleika“ er „hvergi sé að finna í öðrum bókmenntum“¹⁰⁶ og „herra Tagore, líkt og indversk siðmenning sem slík, hefur látið sér nægja að uppgötva sálina og gefa sig hispursleysi hennar á vald“.¹⁰⁷ Hér glittir í mörg þeirra stefja sem þegar hafa verið nefnd, en sérstaklega er vert að draga fram áhersluna á upprunaleika og allt að því bernska gerð ljóðanna, sem endurspeglast í þeim tæra og einfalda prósa sem Yeats virðist sakna í síðari verkum skáldsins. Í umræðum um Nóbelsverðlaun Tagores ári síðar kveður við sama tón og í ræðu Nóbelsnefndarinnar er einnig lögð megináhersla á einingu skáldskapar og trúarbragða. Þannig vegsamar formaður nefndarinnar viðleitni „ensk-indverska skáldsins“ til að „sætta tvö siðmenningarsvæði er liggja langt hvort frá öðru“ og undirstrikar að verðlaunin séu veitt fyrir „safn trúarljóða“ er beri vott um sérstæða „tegund fagurfræðilegrar guðshyggju“ sem sneiði hjá öllu meinlæti.¹⁰⁸ Um leið leggur nefndin áherslu á að þessi guðshyggja samrýmist að fullu kristnum lífsgildum og rekur það nokkuð afdráttarlaust til árangursins af vest-rænu kristniboðsstarfi.¹⁰⁹

Lýsing Yeats á verkum Tagores sem ímynd heillar siðmenningar kallar á nánari skoðun, því þar má sjá hvernig verkin verða að birtingarmynd sjálfs kjarnans í hugmyndinni um heimsbókmenntir, sem tala í senn til lesenda í framandleika sínum og með lýsingum á sammannlegu hlutskipti: „Heil þjóð, heil siðmenning, okkur óendanlega framandi, virðist hafa verið hafin upp í þetta ímyndunarafl – og þó látum við ekki hrífast af framandleika þess, heldur vegna þess að við höfum mætt okkar eigin mynd“.¹¹⁰ Í þessum orðum hvílir óheyri-legur þungi. Þannig hefur fræðimaðurinn Aamir R. Mufti bent á að sjálf hugmyndin um að Indland myndi „sérstæða siðmenningu þjóðar“ hafi í raun fyrst komið fram á vettvangi bókmenntanna og tengst þeirri „textafræðilegu byltingu“ er fylgdi í kjölfar „uppgötvunarinnar“ á indverskum bókmenntum undir lok átjándu aldar.¹¹¹ Mufti beinir

106 Sama heimild, xv.

107 Sama heimild, xiv.

108 Hjærne, „Presentation“, 127–128 og 132.

109 Sama heimild, 129. Um áhersluna á mikilvægi kristniboðsins í ræðu Hjærnes og sjónarhornið á Tagore sem bandamann kristinna trúboða, sjá nánar: Sengupta, „Translation, Colonialism and Poetics“, 61–63.

110 Yeats, „Introduction“, xii.

111 Mufti, *Forget English!*, 109.

þar með sjónum að þeirri staðreynd, sem hann segir fræðiumræðu samtímans virðast „öfæra um að átta sig á“, að „sifjafræði heimsbókmenntanna leiðir aftur til óríentalismans“, nánar til tekið til hins klassíska skeiðs óríentalismans þegar heimsbókmenntahugtakið tekur á sig mynd.¹¹² Bæði óríentalisminn og heimsbókmenntirnar þjóna í raun sem „kerfi menningarlegrar kortlagningar“ innan nýlendustefnunnar, þegar nýju skipulagi er komið á heiminn, hann er brotinn upp í ólíkar siðmenningar og framandi svæðum er fundinn staður innan hnattræns kerfis viðskipta og stjórnsýslu.¹¹³ Með hliðsjón af skrifum Goethes, sem gegndu lykilhlutverki við mótun og útbreiðslu hugmyndarinnar um heimsbókmenntir, sýnir Mufti hvernig hér kemur fram hugmynd um að allar þær bókmenntir heimsins sem séu skrifaðar á ólíkum þjóðtungum, myndi eina heild. Þannig á sérhver þjóð sér sínar „sérstæðu texta- og tjáningarhefðir“, en þær verða um leið að tjáningarmynd sammannlegrar reynslu.¹¹⁴ Verk Tagores eru „lýsandi dæmi um slíka sáttamiðlun“ á milli hins sammannlega og sérstæðra gilda indverskrar menningar.¹¹⁵

Greining Muftis afhjúpar blindu hins viðtekna sjónarhorns á heimsbókmenntir, þar sem litið er á þær sem safn „allra þeirra bókmenntaverka sem komast í umferð utan upprunamenningar sinnar, annaðhvort í þýðingum eða á frummálinu“, svo vitnað sé í skilgreiningu Damrosch.¹¹⁶ Gagnrýnin snýr að sjónarhorninu á hina austurlensku bylgju sem „hlutlaust ferli uppgötvunar og innleiðslu“ fremur en „pólíttískt hlaðið ferli upptöku og innlimunar“.¹¹⁷ Á sama hátt gagnrýnir Mufti skrif Francos Moretti og Pascale Casanova um kerfi heimsbókmenntanna.¹¹⁸ Þótt greining þeirra hafi átt mikilvægan þátt í að beina rannsóknum frá greiningu á „mis-

112 Sama heimild, 19.

113 Sama heimild, 20.

114 Sama heimild, 3. Um rætur og þróun heimsbókmenntahugtaksins, sjá m.a. umfjöllun Gauta Kristmannssonar um notkun hugtaksins í skrifum Augusts Ludwigs Schläzer um íslenskar miðaldabókmenntir, nokkru fyrir en því bregður fyrir hjá Goethe (Gauti Kristmannsson, „The Nordic Turn in German Literature“).

115 Mufti, *Forget English!*, 102. Áhugasömum lesendum má benda á að eftir Tagore liggur forvitnileg grein um heimsbókmenntir frá árinu 1907, sem Mufti vísar sérstaklega til í þessu samhengi (Tagore, „World Literature“).

116 Damrosch, *What Is World Literature?*, 4.

117 Mufti, *Forget English!*, 32.

118 Sjá: Moretti, „Conjectures on World Literature“; Casanova, *Le République mondiale des Lettres*

mun“ í átt að greiningu á því lögmáli „ójafnaðar“ sem einkennir samband miðju og jaðarsvæða, ríkir þar einkennileg blinda á þann hnattræna pólitíska veruleika sem stöðugt framleiðir og viðheldur þessum ójöfnuði.¹¹⁹ Þar á Mufti ekki aðeins við að heimsbókmenntir séu „borgaralegt viðskiptahugtak“,¹²⁰ eins og Marx og Engels bentu þegar á í *Kommúnistaávarpinu*,¹²¹ og tengist þar með mótun hins nýja heimsmarkaðar sem grundvallaðist á arðráni, heldur telur hann ekki síður mikilvægt að horfa til hinnar umfangsmiklu framleiðslu og dreifingar á textum:

Heimsbókmenntir urðu (fyrst) til þegar menningarkerfi hinna borgaralegu Vesturlanda nútímans hafði innlimað og tileinkað sér – þ.e.a.s. „uppgötvað“, drukkið í sig, endursniðið, endurskipulagt, endurmetið, endurflokkað, endurbyggt, borið saman, þýtt, sögugert, staðlað og í stuttu máli sagt *umbreytt í meginatriðum* – hinum afar fjölbreyttu og sundurleitu ritunarvenjum og -hefðum samfélaga og siðmenninga Austursins, sem í hinu evrópska og vestræna ímyndunarafli teygði sig frá norðurströnd Afríku til stranda Japanshafis.¹²²

Hér er vikið að mikilvægi þeirrar „textafræðilegu byltingar“ sem Raymond Schwab lýsti sem drifkrafti þess tímabils sem hann kenndi við „hina austrænu endurreisn“ og leit á sem jafn róttækt umbreytingarferli og endurreisnina við lok miðalda.¹²³ Umfangsmikið starf textafræðinga átti stóran þátt í því að móta sjónarhorn á heiminn sem eina en margbrotna heild og með þýðingum og útgáfu á verkum úr persnesku, arabísku og tungumálum Suður-Asíu var lagður grunnur að hugmyndinni um heimsbókmenntir og margslungið hefðarveldi þeirra.¹²⁴ Í þessu ferli tekur hugmyndin um sérstæðar indverskar

119 Mufti, *Forget English!*, 33. Umfjöllun Muftis kallast hér á við rit Emily Apter, *Against World Literature*.

120 Sama heimild, 36.

121 „Og svo sem háttar um framleiðslu efnalegra verðmæta, svo fer einnig um hin andlegu. Andleg verðmæti einstakra þjóða verða allra eign. Þjóðlegur úúrboruháttur og þjóðleg starblinda fá ekki lengur þrifizt. Upp úr sundurleitum þjóðbókmenntum og staðbundnum bókmenntum spretta heimsbókmenntir.“ (Marx og Engels, *Kommúnistaávarpið*, 181).

122 Mufti, *Forget English!*, 49

123 Schwab, *La Renaissance orientale*. Sjá: Mitter, *The Triumph of Modernism*, 10.

124 Mufti, *Forget English!*, 35 og 58. Sem dæmi um bein tengsl þessarar uppgötvunar á bókmenntum Austursins og þess heimsbókmenntahugtaks sem er í mótun má hér benda á *West-östlicher Divan* (*Vest-austrænt ljóðakver*) Goethes frá 1819, sem er innblásið af verkum persneska skáldsins Hafiz.

Þjóðarbókmenntir á sig mynd með tilheyrandi úthýsingu margvíslegra og oft rótgróinna hefða „lestrar, skrifa og flutnings“.¹²⁵ Byggt er upp hefðarveldi indverskra fagurbókmennta, þar sem ritum á sanskrít og einkum vedísku ritunum er skipað í öndvegi en verk sem voru skrifuð eða flutt á öðrum tungumálum gegna undirskipuðu hlutverki.¹²⁶ Áhugann á sanskrít-ritunum má ekki síst rekja til hinnar byltingarkenndu uppgötvunar á skyldleika sanskrít, grísku og latínu, sem breski textafræðingurinn William Jones varð fyrstur til að benda á í fyrirlestri árið 1786 og lagði grunninn að skilningi fræðimanna á skyldleika indóevrópskra mála.¹²⁷ Áhuginn á sérstæðum þjóðarbókmenntum Indlands sneri þannig öðrum þræði að skyldleika indverskrar og evrópskrar menningar. Þar með var lagður grunnur að því mikilvæga hlutverki sem indversk bókmenntahefð átti eftir að gegna á tímabili söguhyggjunnar og rómantíkurinnar og kristallaðist í verkum á borð við *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (Um tungumál og speki Indverja, 1808) eftir Friedrich Schlegel, sem hefur að geyma ítarlega greinargerð um menningu og tungumál Indlands, auk þýðinga á köflum úr ritum eins og *Bhagavad-Gita*, *Ramayana*, *Sakuntala* og *Mahabarata*. Bók Schlegels er eitt þeirra rita sem kenna má við sannkallað Indlandsæði á þýsku málsvæði frá og með lokum átjándu aldar. Þá bylgju má rekja til útgáfunnar á þýskri þýðingu Georgs Forster á *Sakuntala* árið 1791, sem lagði grunninn að því sem Schwab hefur kallað „*Sakuntala*-tímabilið“, þegar höfundar eins og Herder, Goethe, Schlegel og Novalis glímdu við arfleifð þessa verks í skrifum sínum.¹²⁸ Eins og áður er nefnt átti sú bylgja loks eftir að berast hingað til lands með þýðingum Steingríms Thorsteinssonar á *Sakuntala* og öðrum fornindverskum sögum á tímum síðrómantíkurinnar.

Þegar Nóbelsnefndin tekur þá ákvörðun að veita Tagore bókmenntaverðlaun sín árið 1913 er ekki aðeins verið að verðlauna Tagore, heldur er einnig verið að sýna lotningu frammi fyrir því

125 Mufti, *Forget English!*, 98.

126 Sama heimild, 109.

127 Sama heimild, 105.

128 Sama heimild, 101. Um viðtökur *Sakuntala* á Vesturlöndum, sjá: Figueira, *Translating the Orient*. Í riti sínu tekur Figueira m.a. saman að á nítjándu öld birtist a.m.k. 46 ólíkar þýðingar á tólf ólík tungumál á Vesturlöndum (við þá samantekt má bæta þýðingum Steingríms, sem Figueira nefnir ekki).

hefðarveldi indverskra bókmennta sem hafði verið í mótun og endurmótun í þýðingum og skrifum vestrænna textafræðinga yfir langt tímabil. Í því samhengi er vert að huga nánar að því sérstæða ljóðræna innsæi sem talið er einkenna verk Tagores allt frá því verk hans koma fram á Vesturlöndum og fá þar veigamikinn sess sem dæmi um lifandi hefð hinna andlegu bókmennta Austursins í nútímanum. Umræðu um þá sérstæðu ljóðrænu sem talin var einkenna Austrið má rekja allt aftur til hinnar textafræðilegu byltingar. Þar má benda á ritgerð Williams Jones frá árinu 1772, þar sem hann varpar ljósi á ósvikna ljóðagerð Austursins og stillir henni upp andspænis þeirri fagurfræði Vesturlanda sem gangi út frá lögmáli *mimesis* eða eftirlíkingar. Frá sjónarhorni Jones er sérstæða hinnar austrænu ljóðrænu fólgin í því að áhorfandinn sé „gagntekinn af einskonar sælunauti“, sem felist ekki í því að „líkja eftir verkum náttúrunnar heldur í því að sýna mátt sinn og orka á ímyndunaraflið á sama hátt og töftrar hennar orka á skynfærin“.¹²⁹ Ritgerð Jones er til marks um hvernig hugmyndin um sérstakt „ljóðrænt næmi“, sem verður áberandi í vestrænni skáldskaparfræði á þessum tíma, sprettur af kynnum vestrænna höfundum af bókmenntum Austursins.¹³⁰ Um leið sýnir lýsing Jones hvernig kjarni hins austræna skáldskapar er talinn fólgin í andartökum hrifningar sem er í senn af trúarlegum og skáldlegum toga. Þegar verk Tagores eru hafin á stall á Vesturlöndum sem ímynd „heillar siðmenningar“ er ekki síst horft til þessa sérstæða skáldlega næmis og þeirra andartaka uppljómunar sem litið er á sem kjarnann í skáldskap hans. Það mat var ekki úr lausu lofti gripið, eins og nánari könnun á þeim ljóðakverum sem tóku að birtast vestrænum lesendum árið 1913 leiðir í ljós.

Í fyrsta lagi er vert að athuga hvaða ljóð það voru sem Tagore valdi til birtingar í þessum kverum og taldi höfða til breskra lesenda. Hann sneiddi hjá ljóðum sem tengdust málefnum heima fyrir eða útheimtu þekkingu á aðstæðum þar, en einblíndi þess í stað á ljóð sem tókust á við sammannlegar tilfinningar.¹³¹ Þannig hefur Mahasweta Sengupta bent á að eingöngu voru valin ljóð sem falla undir hefð „andlegra ljóða“ eða „bænaljóða“ og kallast á við hefð

129 Jones, „On the Arts, Commonly Called Imitative“, 206.

130 Sjá: Mufti, *Forget English!*, 74.

131 Dutta og Robinson, *Rabindranath Tagore*, 190.

svokallaðs Vaisnava-kveðskapar, sem eru í senn ástarkvæði og trúarleg ljóð.¹³² Um var að ræða ljóð tiltekinnar gerðar, sem gáfu einhæfa mynd af verkum skáldsins en höfðuðu vel til vestrænna lesenda, ekki síst með skírskotunum til ljóðrænna hefða sem þeir könnuðust við úr „Ljóðaljóðunum“. Í öðru lagi er mikilvægt að huga að sjálfum þýðingunum. Tagore gerir ekki aðeins grundvallarbreytingar á bragðformi og stíl, heldur einnig á myndmáli og hljómfalli ljóðanna og jafnvel á sjálfu „málsniðinu“, sem er „lagað að skáldskaparfræði markmálsins“.¹³³ Ennfremur klippti Tagore út úr ljóðunum þau atriði sem útheimtu þekkingu lesenda á menningarlegum bakgrunni þeirra, þannig að eftir standa textar sem líkt og hverfast um djúpstæða andlega reynslu sem er hafin yfir tíma og rúm. Við þetta bætist að Tagore þýddi ljóðin yfir á prósa, sem hnykkir enn á viðstöðuleysi og tærleika textanna, sem ortir voru í bundnu máli á bengölsku. Í hinum lýríska prósa á ensku greip Tagore einnig markvisst til biblíulegs hljómfalls og tungutaks, sem gerði textana aðgengilegri fyrir vestræna lesendur og skýrir að nokkru leyti þann samhljóm sem þeir greindu löngum á milli ljóðlistar Tagores og bóka heilagrar ritningar.¹³⁴ Þannig stígur Tagore afdráttarlaust inn í skáldskaparhefðir markmálsins og þá ímynd hins austræna spámanns sem opnar honum leið inn í vestrænt bókmenntakerfi. Það hlutverk dulvitningsins, sem átti eftir að móta allar viðtökur á verkunum, á sér þannig rætur í þeirri „kaldhæðnislegu staðreynd“ að „það var Tagore sjálfur sem lagði grunn að þessu mati með því að þýða verk sín á þann hátt að þau féllu nýlenduveldinu í geð“.¹³⁵ Með ensku prósaþýðingunum á andlegu ljóðunum hófst vegferð Tagores á Vesturlöndum, en um leið fjötruðu þau hann við ímynd hins óviðjafnanlega skáldspekings úr austri. Eftir Tagore liggur athyglisvert bréf til Edwards J. Thompson frá árinu 1921, þar sem hann lýsir ekki aðeins glímu sinni við þessa ímynd og vandanum við að koma síðari verkum sínum á framfæri, heldur ræðir einnig opinskátt um eigin þýðingar og hlutdeild sína í að móta þetta hlutverk hins einhæfa höfundar:

132 Sengupta, „Translation, Colonialism and Poetics“, 59.

133 Sama heimild, 57.

134 Alam og Chakravarty, „Introduction“, 19.

135 Sengupta, „Translation, Colonialism and Poetics“, 61–62.

Í þýðingum mínum sneiddi ég af varfærni hjá öllum erfiðleikum, sem veldur því að verkin verða slétt og felld. Ég veit að ég gef vestrænum lesendum þar með ranga mynd af mér. En þegar ég byrjaði þennan feril á að falska mína eigin mynd gerði ég það í leik. Nú er ég farinn að óttast þessa óhæfu og ég er reiðubúinn að jata á mig misgjörðir mínar og hverfa aftur til köllunar minnar sem bengalskt skáld.¹³⁶

Ákvörðun Tagores um að draga sig í hlé heima fyrir árið 1921 var ekki endanleg. Hann hélt áfram að sinna sínu hlutverki á Vesturlöndum, ný verk komu út og einkum fór nokkuð fyrir endurútgáfum á fyrri verkum hans. Hann ferðaðist um Vesturlönd og víðar, flutti þar fyrirlestra um málefni Indlands og fjallaði um þau verk sem voru lesendum að góðu kunn, auk þess sem hann reyndi af veikum mætti að brjóta undan eigin ímynd. Það sem eftir sat var þó einkum myndin af hrífandi ljóðrænum prósatextum þessa skáldspekings úr austri, sem hrifu lesendur víðsvegar um Vesturlönd um nokkra hríð, voru einfaldir og tærir en þegar upp var staðið býsna einhæfir og innantómir.

„Tagórastíllinn“ og ljóðrænar prósabókmenntir á Íslandi

Grein Halldórs Laxness frá árinu 1961 hefur að geyma áhugaverðar athugasemdir um sérstæðan ljóðheim Tagores og vinsældir skáldsins:

Hér á Vesturlöndum bauð stefjahreimur Ljóðfórna af sér þokka unaðar-samlegra blóma sem menn hvorki höfðu augum litið fyr né heldur hafði oss borist af þeim tíðindasögn. Hið nýja ljóð var slík þjóðlög vestrænum lesendum, að skáldum víða í löndum var freistíng að reyna sig á við-fángsefnum sem svo mjög skírskotuðu til sálarinnar; jafnvel í afskektum stöðum einsog á Norðurlöndum reis alda ljóðræns máls óbundins, sem sprottin var racleitt úr fundi Ljóðfórna.¹³⁷

136 Úr bréfi til Edwards J. Thompson, þann 2. febrúar 1921. Hér vitnað eftir: Dutta og Robinson, *Rabindranath Tagore*, 349.

137 Halldór Laxness, „Gitanjali á Íslandi“, 34.

Hér víkur Halldór að þeirri tískubylgju sem hann kaus síðar að kenna við „tagórástílinn“ og sagði bera nokkuð á jafnt í eigin bernskuverkum og í skrifum annarra íslenskra skálda á tímabilinu í kringum útgáfu *Ljóðfórna*. Áhrifamátt þess „snotra kvers“, sem Halldór segir hafa borist sér í hendur „fimtán ára gömlum“,¹³⁸ rekur hann til „þessa útlendingslega fjarlæga lágstíla tóns“ er hafi verið „sem kjörinn til að rata að næmum hlustamunnum úngrar sálar“.¹³⁹ Í framhaldinu hnykkir hann á því að þessi seiðandi tónn hafi fylgt sér: „[O]g ævinlega síðan, hvenær sem tóm vinst til, finn ég nálægð þessa titrandi óms í instum vöfundarhúsum hugar míns.“¹⁴⁰ Hér ber að horfa til þess að textinn er skrifaður fyrir rit sem gefið var út til heiðurs Tagore og allt að því lotningarfullur, en um leið sérkennilega írónískur tónninn í texta Halldórs helgast að nokkru marki af því. Á hinn bóginn kunna þessi orð að vera til marks um að í það minnsta tónninn í *Ljóðfórnum* hafi fylgt Halldóri út höfundarferilinn. Í því samhengi er ekki síst nærtækt að horfa til fagurkerans og niðursetningsins Ólafs Kárasonar Ljósvíkings í *Heimsljósi*. Vitaskuld er örðugt að ráða í margbrotin textatengsl í því verki og athugun á tengslum við verk Tagores myndi útheimta ítarlega greiningu. Hér verður látin nægja sú ábending að hinn sérstæði tónn í verkum Tagores sé líkast til einn þeirra tóna sem síðar áttu eftir að renna saman í „kraftbirtingarhljómi guðdómsins“ og setja mark sitt á þær ljóðrænu stemningar sem gegna veigamiklu hlutverki í *Heimsljósi*.¹⁴¹

138 Þarna gætir ónákvæmni í frásögn Halldórs, því hann nefnir að *Ljóðfórni* hafi birst í íslensku þýðingu Magnúsar Á. Árnasonar „fjórurum árum eftir“ að bókinni hafi komið út á ensku („Gitanjali á Íslandi“, 34). Hið rétta er að árin eru sex (ef miðað er við útgáfu Macmillans á *Gitanjali*) og Halldór því sautján ára þegar þýðing Magnúsar kemur út. Ekki er þó ósennilegt að Halldór hafi kynnst ljóðum Tagores nokkuð fyrr í íslenskum þýðingum í tímaritum eða á öðrum vestrænum málum. Í ævisögu sinni leiðir Halldór Guðmundsson af þessum orðum Halldórs Laxness að *Gitanjali* hafi upphaflega komið út á ensku árið 1910 og er sú fljótfræfnislega ályktun á sinn hátt til marks um takmarkaðan áhuga íslenskra bókmenntafræðinga á verkum Tagores. Halldór víkur stuttlega að áhrifum þessa „einhvers vinsælasta tískuskáldskapar á Íslandi þessi ár“, en segir hann „tilhey[r]a í fremur bjartsýnni algyðistrú sinni alfarið tímanum fyrir stríð“ (Halldór Guðmundsson, *Halldór Laxness*, 197). Halldór ræðir einnig annars staðar í verki sínu um grein Halldórs Laxness frá 1929 og fyrirlestur Tagores í Vancouver (*Halldór Laxness*, 254–255).

139 Halldór Laxness, „Gitanjali á Íslandi“, 34.

140 Sama heimild, 34.

141 Af nægu er að taka þegar horft er til ljóðrænna stemninga í *Heimsljósi*, en til dæmis um slíka kafla sem virðast kallast á við ljóð Tagores má vitna í þetta textabrot í upphafi lokabindisins, *Fegurð himinsins*: „Best er að gleyma heimi sínum, bæði því sem maður hefur orðið að þola og eins hinu sem maður þráir, því sem maður hefur mist og hinu sem maður kann að vinna, gleyma lífi sínu sjálfs andspenis þeirri fegurð þar sem mannlegu lífi sleppir og eilífðin tekur við, hið fullkomna, fegurðin sem efsti dómur. Einginn dagur þegar skygni var til jökuls gat orðið að sljóum vana; meðan

Frá sjónarhorni Halldórs er „lotningarfullur“ tónninn í *Ljóðfórnum* samofinn hinni austrænu guðshugmynd. Þannig talar hann um þá „guðdómlegu birtíngu“ sem „vakti reyndar aðdáun okkar fullkomna“ en „var háð loftslagi ólíku okkar veðrum“ og átti heimkynni sín í „hita og gróðri brunabeltisins“, sem „gerði jafnvel eftirhermu af slíkum skáldskaparstíl vonlausa“.¹⁴² Um leið undirstrikar hann að sá „alfaðmandi guð brunabeltisins“, sem birtist í verkum Tagores, sé „ekki með öllu óskyldur þeim „Guði [...] sem fyrirhittist í einstaka sálmi úr bókmentum gyðinga, biflíunni, kynjaður úr austurbotnum Miðjarðarhafs“, auk þess sem hann nefnir að „endrum og eins bregð[i] þessum guði líka fyrir í kínversku bókinni um veginn“.¹⁴³ Þannig fléttast hin gyðinglega guðshugmynd, daoisminn og sú indverska guðstrú sem leikur um verk Tagores saman í mynd hinna austrænu viskuhefða. Það er seiðmagn og framandleiki þessara hefða sem í senn talar til Halldórs og gerir verk Tagores að lokaðri bók. Þessi guðsmynd er ekki lengur lifandi veruleiki á Vesturlöndum, þar sem guð er „annaðhvort framkvæmdastjóri í Alheimsfirmanu mikla & Co., ellegar ímyndaður hulduleiksbróðir einfalds barnshugarins“.¹⁴⁴ „Því er sem er,“ skrifar Halldór, „andlegur veruleiki einsog hjá Tagóri mun halda áfram að vera aðeins ein af furðum Austurlanda fyrir hugskotssjónum vestrænna manna enn um sinn.“¹⁴⁵ Í niðurlagsorðum greinarinnar má loks finna forvitnilega vísun til hinnar trúarlegu afstöðu Tagores, sem Halldór segir „veita stillíngu hugarins“ með þeim hætti að vestrænar bókmenntir eigi „fátt til samjafnaðar“.¹⁴⁶ Lokaorðin kallast á við lýsingu Sigurðar Kristófers á „hinni háleitu og hreinu austrænu algyðistrú“ í formála *Ljóðfórna*: „Guð er sem sé ekki að eins inni í helgidómunum, hann er alveg eins þar sem „náttúran talar ein við sjálfa sig“. Og hann er jafnvel fremur að finna, þar sem bóndinn yrkir jörðina og vegagerðarmaðurinn mylur grjótið en inni í helgidómunum, þar sem verið er að syngja sálma og þylja bænir

leiðir himins voru færar var sérhver dagur hátíð, kylát og án skyldleika við dauðann, ofar ljóði og mynd“ (Halldór Laxness, *Heimsljós*, 2. bindi, 139). Um fegurðarþrána í *Heimsljósi* og einkum í *Fegurð himinsins*, sjá: Halldór Guðmundsson, „Ofar hverri kröfu“.

142 Halldór Laxness, „Gitanjali á Íslandi“, 35.

143 Sama heimild, 35.

144 Sama heimild, 35.

145 Sama heimild, 35.

146 Sama heimild, 35.

fyrir siðasakir eða af gömlum og „góðum“ vana.¹⁴⁷ Í orðum Sigurðar, sem vísa til hefða andlegrar iðkunar í andstöðu við stofnanabundna trúariðkun, endurómar lífsafstaða sem beint er gegn meinlætahyggju og er m.a. lýst í upphafi 96. kvæðis *Ljóðfórna*, sem Halldór vitnar til í lokaorðum sínum: „Þegar ég loksins fer héðan, þá vil ég að þetta sé kveðjuorð mitt: Það sem ég sá var óviðjafnanlegt.“¹⁴⁸ Ekki var óalgengt að lesendur Tagores ættu sér slíkar eftirlætishendingar og sömu ljóðlínur og urðu Halldóri svo minnisstæðar voru t.a.m. einnig í upphaldi hjá Wilfred Owen.¹⁴⁹ Þannig voru verk Tagores ekki aðeins smættuð niður í birtingarmynd austrænnar speki, heldur jafnvel niður í staka orðskviði sem urðu að kjarna boðskaparins. Halldór virðist hvergi hafa vitnað í önnur orð úr ljóðum Tagores, en þessa sömu hendingu átti hann eftir að grípa aftur upp í *Grikklandsárinu* og lýsa sem „miðþýngdarstaðnum í þessum ljóðrænu hugleiðingum Tagores“.¹⁵⁰

Verk Tagores gegna veigamiklu hlutverki í *Grikklandsárinu*, þar sem Halldór lýsir því mikilvæga ári við upphaf ferilsins þegar hann snýr aftur til Íslands eftir dvöl í Svíþjóð og Danmörku. Í raun rammar glíman við verk Tagores alla umfjöllun Halldórs inn, því upphafskafllinn er helgaður lýsingu á verkum Friðriks Ásmundssonar Brekkan og þeim áhrifum Tagores sem þar koma fram, sem og í æskuverkum Halldórs sjálfs, en lokakaflinn hverfist um upprifjun Halldórs á upplestri á Hjarðarholti í Dölum í sumarlok 1920, þegar hann fær að lesa þar upp úr þýðingum Magnúsar yfir „furðulostnum bændum“ í „draumkirkju Rögnvalds Ólafssonar“.¹⁵¹ Upplesturinn er til marks um vægi *Ljóðfórna* fyrir Halldór á þessum tíma og varpar nokkru ljósi á orð hans í upphafskaflanum: „Um tíma skrifuðu margir uppskafnningar í tagórastíl útum öll foldarból, þarámeðal sjálfur ég þegar ég var um fermingu.“¹⁵² Halldór nefnir áhrif Tagores á æskuverk sín í fleiri textum og þar er einkar áhugaverð athuga-

147 Sigurður Kristófer Pétursson, „Formáli“, 5.

148 Halldór Laxness, „Gitanjali á Íslandi“, 35. Textinn vísar hér í nokkrum smáatriðum frá þýðingu Magnúsar: „„Þegar eg fer héðan, þá vil ég láta þetta vera kveðjuorð mín: „Það sem eg sá var óviðjafnanlegt.““ (Tagore, *Ljóðfórni*, 84).

149 Dutta og Robinson, *Rabindranath Tagore*, 167.

150 Halldór Laxness, *Grikklandsárið*, 236.

151 Sama heimild, 236.

152 Sama heimild, 11.

semd í innganginum að *Nokkrum sögum*. Þar tilgreinir hann stuttan prósatexta með heitinu „Fegursta sagan í bókinni“, sem er upphaflega skrifaður 1920, og segir hann „í raun rétttri kvæði“, auk þess sem hann nefnir að „einsog víða í hinum ljóðræna stíl þessara ára“ sé þar „sött í svokölluð óbundin ljóð sem þá voru mjög í geingi“.¹⁵³ Loks bætir hann við: „Stundum er fyrirmyndin Obstfelder; stundum Tagoreþýðingar; stundum Biflían eða önnur austurlandarit heilög.“¹⁵⁴ Ekki þarf að blaða lengi í *Nokkrum sögum* til að koma auga á hvernig sérstæður prósastíll Tagores endurómar í mörgum textanna, „Fegursta sagan í bókinni“ er ekki einstakt tilvik þess að unnið sé með slíkar ljóðrænar og spakmælaskotnar stemningar sem hverfast um dulúðugt samband manns, guðdóms og náttúru.¹⁵⁵

Skírskotun Halldórs til skrifa Tagores og Obstfelders varpar forvitnilegu ljósi á útbreiðslu ljóðrænna prósabókmennta hér á landi um 1920.¹⁵⁶ Í inngangi að nýlegri „sýnisbók íslenskra prósaljóða og örsagna“ hefur Kristín Guðrún Jónsdóttir tekið saman yfirlit um þróunina á fyrstu áratugunum. Þar bendir hún á að upphaf ljóðrænna prósabókmennta megi rekja aftur til þýðinga á prósaljóðum Túrgenjevs, sem taka að birtast í íslenskum tímaritum árið 1884, auk

153 Halldór Laxness, *Þættir*, 9.

154 Sama heimild, 9. Í ritdómi um ljóðabókina *Myndir* eftir Huldu má finna athugasemdir sem varpa athyglisverðu ljósi á hversu samofnar ljóðrænar prósabókmenntir virðast hafa verið helgiritum og austrænni speki í huga margra íslenskra lesenda á fyrri hluta þriðja áratugarins: „Myndir Huldu eru ljóð í óbundnu máli. Það er tiltölulega ný list á Íslandi, og á líklega nokkuð langt í land að vera hér skilin og viðurkend. Þótt undarlegt sé, mun þekking Íslendinga á ljóðum í óbundnu máli stafa frá þýðingum rita eftir austurlenska spekinga. Tveir eða þrír af meiriháttar nútíðarrithöfundum Íslendinga hafa auðgað bókmentir okkar með slíkum kvæðum.“ (Þ., „Ný bók“, 97).

155 Í lokakafla *Grikklandsársins* nefnir Halldór smásagnasafnið *Nokkrar sögur* einnig sérstaklega í tengslum við hrfingingu sína á Tagore og virðist þar m.a. hafa í huga „Fegursta söguna í bókinni“. Um eigin tilraunir til að skrifa í slíkum „tagórastíl“ fer hann nokkuð hörðum orðum: „munu einhverjir afgangstextar úr þeim tilraunum fyrirfinnast aftantil í bók minni *Nokkrum sögum*“ (*Grikklandsárið*, 235). Í þessu samhengi er einnig vert að leiða hugann að fyrstu skáldsögu Halldórs, *Barni náttúrunnar*, en ekki er útilokað að greina megi nokkur ummerki Tagores í frásögn þess verks, sem er skotið ljóðrænum lýsingum á dulúðugu sambandi manns og náttúru. Um *Barni náttúrunnar* og tengsl þess verks við vestrænar samtímabókmenntir, sjá: Haukur Ingvarsson, „Mark 20. aldarinnar á *Barni náttúrunnar*“.

156 Hér verður ekki farið í saumana á þróun ljóðrænna prósabókmennta hér á landi, hugtakið vísar einfaldlega til mismunandi afbrigða prósatexta sem kalla má ljóðræna. Það liggur í eðli slíkra texta að þeir eru alla jafna stuttir en strangt til tekið snýr hugtakið þó ekki að lengd texta, heldur getur ljóðrænum prósa einnig brugðið fyrir í brotum eða þáttum lengra verks. Hér er heldur ekki tekin afstaða til deilna fræðimanna um uppruna prósaljóðsins eða aðgreiningu ólíkra textategunda á borð við „prósaljóð“, „ljóðræna þætti“, „atvikssögur“, „örsögur“, „ljóð í óbundnu“ eða „lausu máli“. Í umfjölluninni er því lagður nokkuð annar skilningur í hugtakið „ljóðrænar prósabókmenntir“ en Þorsteinn Þorsteinsson hefur lagt til, þar sem hann notar það til að aðgreina sérstaka tegund ljóðrænna sagna eða þátta frá prósaljóðum í þrengri skilningi (*Ljóðbái*, 182).

Þess sem hún nefnir frumsamda texta eftir Theodoru Thoroddsen, Einar Benediktsson, Jóhann Gunnar Sigurðsson og Guðmund skóla-skáld Guðmundsson á tímabilinu frá 1896 til 1904.¹⁵⁷ Ljóðræni prósatextar voru því ekki óþekktir hér á landi um aldamótin, en það er ekki fyrr en á tímabilinu frá 1919 og út þriðja áratuginn sem tala má um bylgju slíkra texta. Til marks um þessa bylgju eru m.a. ljóðabrotin „Hel“ eftir Sigurð Nordal frá 1919, *Kaldavermsl* Jakobs Smára frá 1920, *Myndir Huldu* og *Flugur* Jóns Thoroddsens frá 1924, *Skriftamál einsetumannsins* eftir Sigurjón Friðjónsson frá 1929 og loks ljóðabókin *Kveður í runni* eftir Sigríði Einars frá Munaðarnesi frá 1930.¹⁵⁸ Fræðimenn hafa lagt nokkra áherslu á tengsl þessarar bylgju við verk Charles Baudelaire, sem löngum hefur verið skipað í öndvegi í sögu hins móðerníska prósaljóðs.¹⁵⁹ Vísun Halldórs til ljóðrænna prósatexta Obstfelders og Tagores bendir þó í nokkuð aðra átt og dregur fram mikilvægi þýðinga fyrir þá bylgju sem þarna gekk yfir íslenskt menningarlíf.¹⁶⁰ Ekki er ósennilegt að Halldór hafi lesið ljóð

157 Kristín Guðrún Jónsdóttir, „Inngangur“, 34–36. Um ljóð Theodoru, Einars og Jóhanns Gunnars, sjá einnig: Silja Aðalsteinsdóttir, „Ný öld – önnur rómantík: Ljóðagerð 1900–1918“, 927–928; Örn Ólafsson, *Kóralforspil bafnsins*, 12–15. Þeir tveir textar eftir Guðmund skólaskáld sem birtust undir heitinu „Æskuómar“ árið 1898 vekja hér sérstaka athygli í ljósi þess að hann var einn þeirra sem síðar áttu eftir að koma að þýðingum á ljóðum Tagores og greinum um skáldið (sjá: Tagore, „Úr Mánaljóðum“; Maitra og Lacomblé, „Rabindra Nath Tagore“).

158 Kristín Guðrún Jónsdóttir, „Inngangur“, 30–36.

159 Kristín Guðrún nefnir að í *Flugur* Jóns Thoroddsens megi greina enduróm frá skrifum Baudelaire („Inngangur“, 20), auk þess sem bent hefur verið á að Hulda hafi að öllum líkindum komist í kynni við prósaljóð franska skáldsins í tímaritinu *Ný Jord* (Guðrún Bjartmarsdóttir og Ragnhildur Richter, „Inngangur“, 30). Við þetta má bæta að lýsing Sigurðar Nordals á ljóðabrotunum í „Hel“ kallast með skýrum hætti á við lýsingu Baudelaire á sérstöðu prósaljóðsins. Í eftirmálanum að *Fornum ástum* kemst Sigurður svo að orði að „óstuðluðu ljóðin ættu að eiga óbundnar hendur og víðan leikvöll sundurlausa málsins, og vera gagnorð, hálfkveðin og draumgjöful eins og ljóðin“ (Sigurður Nordal, *Fornar ástir*, 162). Í inngangi að safni prósaljóða sinna frá 1869 skrifar Baudelaire: „Hvern á meðal okkar hefur ekki, á kappsfullum dögum sínum, dreymt um undur ljóðræns prósa, klíðmjúkan, án hrynjandi og án ríms, nógu þjálan og nógu sundurleitan til að laga sig að hræringum sálarinnar, að bylgjum draumóranna, að rykkjum vitundarinnar“ (Baudelaire, *Le Spleen de Paris*, 275–276). Um tengsl Sigurðar við rit Baudelaire og hefð dekadensins og sýmbólismans í víðara samhengi, sjá einnig fyrirlestra hans frá sama tíma, *Einlyndi og marglyndi*. Um rætur og þróun hins móðerníska prósaljóðs og lykhillutverk Baudelaire, sjá t.a.m.: Clive Scott, „The Prose Poem and Free Verse“.

160 Hér er vert að nefna einnig sérstaklega prósaljóð Túrgenjevs og gríðarlegar vinsældir þeirra hér á landi. Þegar árið 1884 koma alls út níu ljóð úr ljóðabókinni *Senilla*, í þýðingum Gests Pálssonar, Grísla Guðmundssonar og Sigurðar Þórðarsonar. Á tímabilinu fram til 1908 komu alls út yfir 30 þýðingar úr bókinni, þótt nokkuð sé um að kvæði séu þýdd oftar en einu sinni. Nákvæma samantekt um íslenskar þýðingar á ljóðum Túrgenjevs má finna í: Demidova, „Drög að skrá yfir íslenskar þýðingar rússneskra ljóðverka eftir birtingarári“, 341–344. Sjá einnig: Demidova, „Rússneskur kveðskapur á Íslandi“. Einnig er hér vert að nefna þýðingar á norrænum prósaljóðum sem taka að birtast undir lok nítjándu aldar. Árið 1895 birtast m.a. þýðingar á tveimur prósa-

Obstfelders að hluta til á frummálinu á þessum tíma, en einnig má sjá að nokkur prósaljóð norska skáldsins, sem „öðrum fremur hefur verið tengdur við þróun prósaljóðsins“ á Norðurlöndum,¹⁶¹ birtust í þýðingum Guðmundar G. Hagalíns, Steindórs Sigurðssonar og Jóns Björnssonar á árunum 1919–1927.¹⁶² Þremur árum síðar fengu lesendur loks yfirgrípsmeiri mynd af prósatextum Obstfelders í ljóðakveri Sigríðar Einars, *Kveður í runni*, sem hafði að geyma þýðingar á átta prósaljóðum hans,¹⁶³ auk frumsaminnna prósaljóða sem sæta nokkrum tíðindum í íslenskri bókmenntasögu.¹⁶⁴ Áhrifa Obstfelders hefur einkum verið getið í tengslum við ljóðakver Sigríðar,¹⁶⁵ en athugasemd Halldórs og þýðingar á ljóðum skáldsins benda til þess að verk hans hafi þegar haft nokkur áhrif á ljóðrænar prósabókmenntir hér á landi upp úr 1920, ásamt ljóðum Tagores. Halldór tengir þessa bylgju þó einkum við verk Tagores, hann talar í því samhengi beinlínis um þann „tagórastíl“ sem fjölmargir höfundar hafi tileinkað sér og rekur upptök hans til útgáfu *Ljóðfórna*.

Athygli vekur að í umræðu sinni um útbreiðslu „tagórastílsins“ nefnir Halldór aðeins eigin verk og skrif Friðriks Á. Brekkan, en víkur hvergi t.a.m. að skrifum Sigurðar Nordals, Jóns Thoroddsens eða Huldu. Einkum orkar það þó einkennilega að Halldór skuli ekki

ljóðum eftir danska skáldið Aage Matthison-Hansen í grein Vilhjálms Jónssonar í *Eimreiðinni*, „Yngstu skáld Dana“. Prósaljóð Matthison-Hansens, sem ekki er nafngreindur í grein Vilhjálms, komu út í ljóðsafninu *Sange og Sonetter* árið 1894, en flest bendir til þess að þýðingarnar séu byggðar á útgáfu ljóðanna í tímaritinu *Taarner*, sem Vilhjálmur fjallar um í greininni. Tveimur árum síðar birtist einnig í *Eimreiðinni* grein eftir Vilhjálmi um nýjustu strauma í norski ljóðagerð, „Um nýjan skáldskap“, þar sem nokkuð er vikið að prósaljóðum.

- 161 Ermakova og Taratonkina, „Time and Space in Sigbjørn Obstfelder's Prose Poetry“, 302.
- 162 Þegar árið 1901 birtist stuttur ljóðrænni texti eftir Obstfelder með heitinu „Þjóðvísa“ í tímaritinu *Bjarke* á Seyðisfirði, án þess að þýðanda sé getið, en þýðing Guðmundar G. Hagalíns á sama ljóði kemur út í *Eimreiðinni* árið 1919, ásamt inngangi um höfundinn. Þremur árum síðar birtast þýðingar Steindórs Sigurðssonar á tveimur „órímuðum ljóðum“ Obstfelders í tímaritinu *Austanfara*, sem ritstýrt var af Guðmundi. Árið 1924 birtist loks þýðing á ljóðræna prósatextanum „Bláklukkur“ í tímaritinu *Hugrúnu*, sem gefið var út af Steindóri og Kristmanni Guðmundssyni og má ætla að Steindór sé þýðandinn, þótt þess sé ekki getið. Þýðingar Jóns Björnssonar á ljóðunum „Fölleitt andlit brúðar“ og „Lofsöngur“ birtust í *Lesbók Morgunblaðsins* árið 1927. Loks má nefna að á sama ári kemur einnig skáldsagan *Krossinn* út sem sérþrent, í þýðingu Gústafs A. Sveinssonar, en hún hafði áður birst sem framhaldssaga í *Lögjettu*.
- 163 Sigríður Einars, *Kveður í runni*, 71–90. Sigríður átti einnig eftir að þýða nokkur prósaljóð eftir Obstfelder síðar og birtust þær þýðingar í ljóðabókunum *Laufþytur* (1970) og *Í sviðu rjóðri* (1971), ásamt þýðingum á prósaljóðum eftir Börje Sandelin og einu frumsömdu prósaljóði (sjá: Kristín Guðrún Jónsdóttir, „Inngangur“, 36).
- 164 Um prósaljóð Sigríðar, sjá: Soffía Auður Birgisdóttir, „Brúarsmiður – Atómskáld – Móðernisti“, 52–56; Helga Kress, „Kona og skáld“, 86–88.
- 165 Sjá t.a.m.: Kristín Guðrún Jónsdóttir, „Inngangur“, 36.

nefna *Kaldavermsl* Jakobs Smára, þótt þau „ljóð í sundurlausu máli“ sem þar birtust undir heitinu „Úr djúpinu“ séu þau frumsömdu verk sem bera hvað gleggstan vott um bein áhrif frá Tagore.¹⁶⁶ Þannig urðu tveir ólíkir ritdómarar til að benda á þessi augljósu tengsl við útkomu verksins. Ritdómari *Lögrjettu* komst svo að orði að óbundnu ljóðin „minn[í] helst á skáldið Rabindranath Tagore“ og klykkti út með því að „ef þar væri meira af kitlandi barnslegri fyndni innan um alvöruna, þá væru þeir mjög líkir“.¹⁶⁷ Guðmundur G. Hagalín tók í sama streng í *Austurlandi*, þar sem hann sagði að „mjög kenni[] austrænna áhrifa“ í verkinu og „minni[] ritháttur höfundar og mjög á indverska stórskáldið Tagore“.¹⁶⁸ Þögn Halldórs um *Kaldavermsl* er ekki síst merkileg í ljósi þess að hann hafði miklar mætur á ljóðagerð Jakobs og átti m.a. eftir að fara lofsamlegum orðum um hana í grein árið 1936. Þótt Halldór fjalli þar um síðari verk Jakobs og ljóð í bundnu máli, nánar til tekið kvæðakverið *Handan storms og strauma*, má greina forvitnilegan samhljóm í lýsingum hans á ljóðlist Jakobs og í skrifum hans um verk Tagores. Halldór segir m.a. að Jakob hafi „á valdi sínu hið háleita skáldamál endurvakningarinnar“, talar um „tungumál á hærra stigi“ og „tóna[], sem sjaldan hljóma á vorum dögum“, segir ljóðin „bera fyrst og fremst öll merki tigins anda“ og vera verk „skáld[s], sem hefir skilningarvit sín í lagi, bæði dulræn og náttúrleg“.¹⁶⁹ Þannig hefur hann ljóðlist Jakobs að nokkru leyti á stall sem dæmi um kröftug íslensk nútímaljóð, um ljóðin leiki dulúðugir straumar og þar megi nema sérstæðan tón hins upprunalega.

Meginástæða þess að Halldór kýs að einblína á Friðrik Á. Brekkan sem sporgöngumann Tagores í upphafskafla *Grikklandsársins* er vita-skuld sú að kaflinn er helgaður lýsingu á þessum „góðkunníngja“ Halldórs og verk bengalska skáldsins fléttast inn í þá umræðu.¹⁷⁰ Önnur ástæða kann þó að snúa að því hlutverki sem verk Friðriks gegna í umræðu Halldórs um „tagórastílinn“. Halldór nefnir þennan stíl í tengslum við upprifjun sína á „ljóðrænu ævintýri á rímleysu à la

166 Jakob Jóhannesson Smári, *Kaldavermsl*, 206–225.

167 S., „Ný ljóðabók“, 2.

168 Guðmundur G. Hagalín, „Þrjú skáld“, 2. Guðmundur virðist hafa haft nokkuð dálæti á bengalska skáldinu, því þann 10. júlí 1920 má einnig finna í *Austurlandi* ansi kostulega auglýsingu, þar sem Guðmundur biður þann sem hann „lánaði bókina „Rabindranath Tagore“ eftir Komar Roy [...] vinsamlega að skila henni sem fyrst“.

169 Halldór Laxness, „Ljóð Jakobs Smára“, 7.

170 Halldór Laxness, *Grikklandsárið*, 8.

Tagore“, sem Friðrik hafði sýnt honum í handriti.¹⁷¹ Að sögn Halldórs fjallaði ævintýrið „um mann sem fór að kafa eftir perlum“ og „kafaði árum saman niðri sævardjúpin og gáði vandlega í botninn á sjónum“, þar til hann fann perluna, en eyddi síðan „því sem eftir var ævinnar í leit að annarri perlu“. ¹⁷² Mikilvægari en þetta inntak er þó athugasemd Halldórs: „raunar minnst ég ekki að hafa nokkru sinni séð það prentað“. ¹⁷³ Hér verður þeirri spurningu heldur ekki svarað hvort ævintýri Friðriks hafi ratað á prent, en benda má á að þegar litíð er yfir skrif Friðriks má sjá glitta í ljóðræna prósatexta af þessu tagi. Þar má ekki síst nefna textann „Altarið“ frá árinu 1928, sem lýsa má sem einskona ævintýri með kristilegu og dæmisagnakenndu yfirbragði, hlöðnu af ljóðrænum náttúrustemningum.¹⁷⁴

Þegar upp er staðið er lykiltríðið í athugasemd Halldórs að í raun skiptir engu máli hvort ævintýri Friðriks hafi komið út eða ekki. Þegar Halldór ræðir um áhrif Tagores vísar hann jafnan með óljósum hætti til höfunda „útum öll foldarból“ og á „afskektum stöðum“ eða nefnir að slík ljóð hafi verið „mjög í geingi“. ¹⁷⁵ Ástæða þess að Halldór nefnir verk Friðriks sérstaklega er sú að það hentar tilgangi hans, sem er að sýna með hvaða hætti þessi ljóðlist fór um heimsbyggðina nánast eins og tískufaraldur. Áhuginn á skrifum Friðriks snýr að verkum þessa „húnveska búfræðings“ og aðdáun hans á ljóðum Tagores, þessa „undur[s] að skáldi sem líkastur hefur verið Jehóva biflúmyndanna í sjón“. ¹⁷⁶ Hér brýst fram sá hálfkæringslegi tónn sem víða setur svip sinn á endurminningabækur Halldórs og önnur skrif sem ætlað var að varpa ljósi á höfundarferilinn.¹⁷⁷ Til samanburðar nægir að nefna lýsingu hans á súrrealismanum í eftirmála *Kvæðakvers*, þar sem hann

171 Sama heimild, 12.

172 Sama heimild, 12.

173 Sama heimild, 12.

174 Af öðrum verkum Friðriks má nefna sagnasöfnin *Gunnbildur drottning og aðrar sögur* frá 1926 (þýðing Steindórs Steindórssonar á *De gamle fortalte*, 1923) og *Nágrammar* frá 1928, auk skáldsögunnar *Ulveungernes Broder* frá 1924, sem Halldór ræðir nokkuð í *Grikklandsáriinu*, en verkið kom út í íslenskri gerð höfundar fimm árum síðar undir heitinu *Saga af Bróður Ylfing*. Þá er önefndur sá fjöldi verka sem Friðrik sendi frá sér á dönsku á því tímabili þegar hann bjó og starfaði sem rithöfundur í Danmörku, frá 1923 og fram til 1930.

175 Halldór Laxness, *Grikklandsárið*, 11; Halldór Laxness, „Gitanjali á Íslandi“, 34; Halldór Laxness, *Þættir*, 9.

176 Halldór Laxness, *Grikklandsárið*, 11.

177 Um endurminningabækur Halldórs, sjá nánar: Gunnþórunn Guðmundsdóttir, „Becoming a Writer“.

kemst svo að orði að stefnan hafi verið „meira til jórturs en fylla, nokkurskonar spiritus concentratus, og vandhæf til neyslu óblönduð“, en hafi þó „orðið slíkur snar þáttur og lífsskilyrði nútímabókmenta, að segja má að þeir höfundar og skáld vorrar kynslóðar sem ekki námu af henni alt sem numið varð þegar hún kom fram, séu dauðir menn“.¹⁷⁸ Gagnrýni Halldórs snýr að tilgerð og uppskafningshætti, áherslunni á yfirborð og skrúð á kostnað þess inntaks er ljái verkum varanlegt fagurfræðilegt gildi. Frá sjónarhorni Halldórs verða slíkar áherslur ekki síst ráðandi þegar ný verk ganga sem tískubylgja yfir heiminn og höfundar tileinka sér nýjan stíl án þess að ná valdi á inntaki og uppruna verkanna. Að þessu viku Halldór með beinum hætti í grein sinni um Tagore frá 1961: „Ég var sjálfur einn meðal margra sem spreyttu sig á þessu formi um skeið, og mistókst, – sennilega ekki síst vegna þess að ég hafði ekki gert mér þess grein að form Ljóðfórna er aukaatriði hjá efni þeirra.“¹⁷⁹ Afstaðan er tvíþent. Annars vegar er hér skírskotað til hinna vestrænu viðtaka á verkum Tagores sem tískubylgju, þar sem höfundar hafi látið hrífast af málskrúði ljóðanna og skapað hol og lítilmótleig verk. Hins vegar vísar Halldór til inntaks og andlegs gildis ljóðanna, en á þversagnakenndan hátt er það gildi dæmt til að vera vestrænum lesendum lokuð bók vegna þess að það er sprottið úr framandi menningarjarðvegi.

Frá sjónarhorni Halldórs hafa *Ljóðfórni* og önnur verk Tagores einkum gildi sem mikilvægur kafli í þroskasögu hans sjálfs. Í *Grikklandsárinu* helgast það sjónarhorn að nokkru leyti af greinaramma endurminninganna, þar sem höfundur lýsir sinni eigin vegferð og dregur fram samhengi í höfundarverkinu. Um miðbik verksins má finna athugasemd um Tagore, sem varpar nokkru ljósi á lestur Halldórs á verkum bengalska skáldsins:

178 Halldór Laxness, *Kvæðakver*, 142. Lýsingin á súrrealismanum er ekki einsdæmi í skrifum Halldórs. Í grein frá árinu 1936 skrifar hann m.a. um Marinetti og ítalska fútúrismann: „Marinetti er upphafsmaður fútúrismans, – að minsta kosti samkvæmt eigin sögusögn, enda þótt einginn viti nú nokkuð leingur um stefnu þessa, nema hvað þá sem muna tuttugu og fimm ár aftur í tímann eða meir, mun reka minni til einhverra malbiksspekínga, sem drukku absint að kvöldi, komu vánkæðir heim og skrifuðu í einum innblæstri heilan pésa á golfrönsku, án falla, sagnbeyginga og lestrarmerkja“ (Halldór Laxness, „Rithöfundabíng í Buenos Aires“, 218; greinin kom upphaflega út í þremur hlutum í *Alþýðublaðinu*, 22.–24. október 1936). Á svipaðan hátt skrifar Halldór einnig um dada í *Grikklandsárinu*, þótt tenging þeirrar hreyfingar við Ítalíu í þeim texta sé sérstakt rannsóknarefni: „sú stefna óð að vísu uppi á Ítalíu uppúr síðustu aldamótum, en verkar einsog skegg úr ull á úngum andlitum núna“ (Halldór Laxness, *Grikklandsárið*, 152).

179 Halldór Laxness, „Gitanjali á Íslandi“, 35.

Þegar ég var að burðast við að setja eitthvað saman fann ég ekki sjálfan mig, heldur Rabindranath Tagore eða einhvern soleiðis mann – tam predikun Þórbergs um Ljós í austri, þýðingu Jóhannessona á Taoteking, Jón biskup Helgason með „nýju guðfræðina“ úr Campbell, og Harald Níelsson, Einar Kvaran og Einar Jónsson myndhöggvara uppfulla með sið-mentaða drauga ættaða úr Society for Psychical Research í Lundúnum [...]. svo og slángur af sálklofningum og góðfúsnum lesurum sem flæktir voru við Blavatsky Besant Leadbeater og meistarana í Tíbet.¹⁸⁰

Einkum er vert að draga athygli að tveimur atriðum. Annars vegar blasir hér við hvernig lesturinn á verkum Tagores tengist fumkenndri leit Halldórs að sjálfum sér, sem leiðir hann út í grúsk og daður við alla þá andlegu strauma sem léku um íslenskt menningarlíf árið 1920. Upptalninguna má nánast lesa eins og uppflettitexta um allar þær nýju andlegu hreyfingar sem höfðu látið á sér bæra á Íslandi, allt frá Tagore og yogafræðum Þórbergs til daoismans, nýju guðfræðinnar, spíritisma, sálarrannsóknna og guðspeki. Þannig er textabrotið á sinn hátt lýsandi dæmi um viðtökurnar á verkum Tagores hér á landi, líkt og annars staðar á Vesturlöndum, þar sem litið var á þau sem verk skáldspekings er tilheyrðu hinni andlegu bylgju úr austri. Hins vegar felst gildi þessa daðurs við andleg fræði í því að það tilheyrir tímabili sem er að baki. Halldór tengir lesturinn á Tagore og öðrum andlegum fræðum við einskönar þroskaskeið og jafnvel bernskubrek. Glíman við stíl Tagores og form textanna er öngstræti, en hann finnur að lokum leiðina út og verk Tagores verða mikilvæg varða á þroskabraut hans sjálfs. Þetta er undirstrikað í beinu framhaldi af tilvitnuninni að framan, þegar Halldór lýsir því yfir að líkast til hefði stefnt í öfni ef hann hefði „ekki haft móteitur úr Strindberg í skrokknun, einkum og sérílagi úr Inferno“.¹⁸¹ Hér horfir Halldór í átt til *Vefarans mikla frá Kasmír* og þess tímabils þegar hann stígur fram á ritvöllinn sem nútímalegur höfundur.¹⁸² Lesturinn á Tagore er andartak á þeirri vegferð, sem stúkað er af í fortíðinni, einskönar æskusynd sem átti þátt í að gera hann að þeim höfundi sem hann átti

180 Halldór Laxness, *Grikklandsárið*, 97–98.

181 Sama heimild, 98.

182 Um *Vefarann mikla frá Kasmír*, menningarsögulegt baksvið þess verks og hlutverk Strindbergs, sjá: Halldór Guðmundsson, „Loksins, loksins“, hér einkum 139–146.

eftir að verða. Um leið er hrifningin frammi fyrir verkum Tagores ekki aðeins tengd við hið bernska sjónarhorn æskuáranna, heldur um leið við hin óspilltu og bernsku einkenni þessa skáldskapar sem slíks. Í augum Halldórs var Tagore sá Tagore sem hann las ungur að árum, höfundur tærra og einfaldra ljóðrænna prósatexta sem voru ættaðir úr vöggu siðmenningarinnar í austri og áttu greiða leið að „næmum hlustamunnum úngrar sálar“ með bernskri sýn sinni á heiminn. Að því leyti eru skrif Halldórs þegar upp er staðið lýsandi dæmi um hinar vestrænu viðtökur á verkum Tagores, þetta var sá Tagore sem honum bar að vera, indversk menning eins og henni bar að vera og ómetanleg sem slík, sem seiðmagnað mótvægi við vestræna rökvísi og framfarahyggju.

HEIMILDIR

- [Án höf.]. „Hvaðanæfa“. *Lögberg* 27. nóvember 1913: 1.
- [Án höf.]. „Nobelsverðlaunin í dag“. *Ísafold* 10. desember 1913.
- Alam, Fakrul og Radha Chakravarty. „Introduction“. Í Tagore, *The Essential Tagore*, 1–33.
- Apter, Emily. *Against World Literature. On the Politics of Untranslatability*. London og New York: Verso, 2013.
- Álflds Þorleifsdóttir. „Krishnamurti og Þórbergur. Um blekkinguna og lausnina í *Íslenskum aðli*“. *Ritið* 2/2020: 45–76.
- Árni Sigurjónsson. „Nútímaleg skáldsagnagerð“. *Andvari* 1/1996: 98–110.
- Ástráður Eysteinnsson. *Orðaskil. Í heimi þýðinga*. Reykjavík: Bókmennta- og listfræðastofnun og Háskólaútgáfan, 2017.
- . „Rithöfundar í útlöndum. James Joyce á Íslandi“. *Andvari* 1/2005: 95–118.
- . *Tvímæli. Þýðingar og bókmenntir*. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun og Háskólaútgáfan, 1996.
- Baier, Karl. „Theosophical Orientalism and the Structures of Intercultural Transfer. Annotations on the Appropriation of the *Cakras* in Early Theosophy“. Í *Theosophical Appropriations: Esotericism, Kabbalah, and the Transformation of Traditions*, ritskýrt af Julie Chajes og Boaz Huss, 309–352. Beer Sheva: Ben-Gurion University of the Negev Press, 2016.
- Batchelor, Kathryn. *Translation and Paratexts*. London og New York: Routledge, 2018.
- Baudelaire, Charles. *Le Spleen de Paris (Petits poèmes en prose)*. Í *Oeuvres complètes*, 1. bindi, ritstýrt af Claude Pichois, 273–374. París: Gallimard, 1975.
- Benedikt Hjartarson. „„A new movement in poetry and art in the artistic countries abroad“. The Reception of Futurism in Iceland“. *International Yearbook of Futurism Studies* 6/2016: 220–249.

- . „Magnan af annarlegu viti“. Um strangvísindalega dulspeki Helga Pjeturss“. *Ritið* 1/2017: 113–173.
- Bergljót Soffía Kristjánsdóttir. „að predika dýraverndun fyrir soltnum hýenum“. Þættir um lífsspeki Þórbergs Þórðarsonar“. *Ritið* 1/2017: 9–52.
- Bhagavad-Gītā eða Ljóð Krishna*. Þýdd af Sören Sörenssyni. Reykjavík: Bókaútgáfa Heimskringlu, 1939.
- Bourdieu, Pierre. *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. París: Seuil, 1992.
- Bókin um veginn*. Þýdd af Jakobi Jóhannessyni Smára og Yngva Jóhannessyni. Reykjavík: Bókaverslun Guðmundar Gamalíelssonar, 1921.
- Casanova, Pascale. *Le République mondiale des Lettres*. París: Seuil, 1999.
- Chaudhuri, Amit. „Foreword. Poetry As Polemic“. Í Tagore, *The Essential Tagore*, xv–xxxiv.
- Damrosch, David. *What Is World Literature?* Princeton og Oxford: Princeton University Press, 2003.
- Demidova, Natalia. „Drög að skrá yfir íslenskar þýðingar rússneskra ljóðverka eftir birtingarári“. *Milli mála* 6/2014: 197–248.
- . „Rússneskur kveðskapur á Íslandi. Drög að skrá yfir rússneskan kveðskap á íslensku 1884–2015 og íslenska þýðendur rússneskra ljóðverka“. *Milli mála* 6/2014: 185–195.
- Dutta, Krishna og Andrew Robinson. *Rabindranath Tagore. The Myriad-Minded Man*. London: Tauris Parke Paperbacks, 2009.
- Ermakova, Olga og Irina Taratonkina. „Time and Space in Sigbjørn Obstfelder's Prose Poetry“. *Scandinavian Philology* 2/2022: 301–310.
- Eyjólfur Jónasson Melan. „Omar Khayyam“. *Iðunn* 1–2/1921–1922: 144–159.
- Figureira, Dorothy Matilda. *Translating the Orient. The Reception of Sáakuntala in Nineteenth-Century Europe*. Albany: State University of New York Press, 1991.
- Freysteinn Gunnarsson. [Formáli]. Í Tagore, *Farfuglar*, 3.
- Friðrik Ásmundsson Brekkan. „Altarið“. *Eimreiðin* 4/1928: 313–321.
- Gauti Kristmannsson. „The Nordic Turn in German Literature“. *Edinburgh German Yearbook*, 1. bindi: *Cultural Exchange in German Literature*, ritstýrt af Eleomu Joshua og Robert Vilain, 63–72. Rochester, New York: Camden House, 2007.
- Genette, Gérard. *Seuils*. París: Seuil, 1987.
- Guðmundur G. Hagalín. „Prjú skáld“. *Austurland* 2. október 1920: 2–3.
- Guðmundur Andri Thorsson, ritstj. *Íslensk bókmenntasaga*, 4.–5. bindi. Reykjavík: Mál og menning 2006.
- Guðrún Bjartmarsdóttir og Ragnhildur Richter. „Inngangur“. Í Hulda, *Ljóð og laust mál*. Úrval, ritstýrt af Guðrínu Bjartmarsdóttur, 9–98. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands og Menningarsjóður, 1990.
- Gunnþórunn Guðmundsdóttir. „Becoming a Writer. Halldór Laxness and the Memoir“. *Scandinavica* 1/2003: 95–107.
- Gyrðir Elfiasson, þýð. *Tunglið braust inn í húsið. Ljóðaþýðingar*. Akranes: Uppheimar, 2011.

- Halldór Guðmundsson. *Halldór Laxness. Ævisaga*. Reykjavík: JPV, 2004.
- . „Loksins, loksins. Vefarinn mikli og uppbaf íslenskra nútímaabókmennta. Reykjavík: Mál og menning, 1987.
- . „Ofar hverri kröfu. Um fegurðarþrá í *Fegurð himinsins*“. *Tímarit Máls og menningar* 2/1998: 19–35.
- Halldór Laxness. „Formálsorð“. Í *Bókin um veginn*, þýdd af Jakobi J. Smára og Yngva Jóhannessyni, 5–11. Reykjavík: JPV, 2016.
- . „Gitanjali á Íslandi“. *Tímarit Máls og menningar* 1/1961: 34–35.
- . „Gitanjali in Iceland“. Í *Rabindranath Tagore. A Centenary Volume 1861–1961*, 322–323. Nýja Delhi: Sahitya Akademi, 1961.
- . „Krishnamurti í Ojai-dalnum 1929“. *Eimreiðin* 1/1930: 31–48.
- . *Grikklandsárið*. Reykjavík: Helgafell, 1980.
- . *Heimsljós I–II*. Reykjavík: Vaka-Helgafell, 1987.
- . „Ljóð Jakobs Smára. Handan storms og strauma“. *Heimskringla* 7. október 1936: 7.
- . „Rabindra Nath Tagore í Vancouver“. *Iðunn* 2/1929: 143–152.
- . „Rithöfundabíng í Buenos Aires“. Í *Dagleið á fjöllum. Greinar*, 216–228. Reykjavík: Helgafell, 1962.
- . „Um kvæðin“. Í *Kvæðakver*, 141–148. Reykjavík: Vaka-Helgafell, 1987.
- . *Þættir*. Reykjavík: Vaka-Helgafell, 1991.
- Haukur Ingvarsson. „Mark 20. aldarinnar á Barni náttúrunnar“. *Tímarit Máls og menningar* 3/2019: 82–96.
- Hávamál Indíalands (Bhagavad-Gita)*. Þýdd af Sigurði Kristófer Péturssyni. Reykjavík: Bókaverslun Ársæls Árnasonar, 1924.
- Helga Kress. „Kona og skáld. Inngangur“. Í *Stúlka. Ljóð eftir íslenskar konur*, ritstýrt af Helgu Kress, 13–102. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 1997.
- Hendrik Ottósson. *Frá Hlíðarhúsum til Bjarmalands*. Akureyri: Bókaútgáfa Pálma H. Jónssonar, 1948.
- Hjärne, Harald. „Presentation“. Í *Nobel Lectures. Literature 1901–1967*, ritstýrt af Horst Frenz, 127–133. Amsterdam: Elsevier, 1969.
- Inga Lára Lárusdóttir. „Rabindra Nath Tagore“. *Kvennablaðið* 10/1914: 73–75.
- Jón Björnsson. „Futurismi. (Yngsta listastefnan)“. *Morgunblaðið* 5. ágúst 1919: 2.
- Jakob Jóhannesson Smári. *Kaldavermsl. Kvæði*. Reykjavík: Bókaverzlun Ársæls Árnasonar, 1920.
- Jones, William. „On the Arts, Commonly Called Imitative“. Í *Poems, Consisting Chiefly of Translations from the Asiatic Languages*, 191–206. London: N. Conant, 1777.
- Jóhann Páll Árnason. „Oswald Spengler og Halldór Laxness“. *Skírnir* haust 2007: 406–431.
- Jón Yngvi Jóhannsson. „Hvenær kom nútíminn til Íslands?“. Í *Íslenskar bókmenntir. Saga og sambengi*, 2. bindi, 527–653, Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2021.
- Kämpchen, Martin. *Rabindranath Tagore*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1992.

- Khayyám, Omar. *Rubáiyát*. Þýdd af Magnúsi Ásgeirssyni. Reykjavík: Ísafold, 1935.
- Kristín Guðrún Jónsdóttir. „Inngangur“. Í *Með flugur í höfðinu. Sýnisbók íslenskra prósaljóða og órsagna 1922–2012*, ritstýrt af Kristínu Guðrúnu Jónsdóttur og Óskari Árna Óskarssyni, 15–48. Reykjavík: JPV, 2022.
- Laboulaye, Édouard. *Abdallab eða Fjögra laufa smárin*. Þýdd af Sigurði Kristófer Péturssyni. Reykjavík: Acta, 1923.
- Launvíska vedabóka. Uppsprettur indverskrar heimspeki*. Þýdd af Sören Sörensyni. Reykjavík: Leiftur, 1977.
- Magnús Jónsson. „Ritsjá“. *Eimreiðin* 1–2/1920: 118–127.
- Maitra, H.N. og S. Lacomblé. „Rabindra Nath Tagore“. Þýtt af Guðmundi Guðmundssyni. *Jólablað félagsins „Stjarnan í austri“* 2/1916: 58–70.
- Marx, Karl og Friedrich Engels. *Kommúnistaávarpið*. Þýdd af Sverri Kristjánssyni. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2010.
- Mitter, Partha. „Modern Global Art and Its Discontents“. Í *Decentring the Avant-Garde*, ritstýrt af Per Bäcksström og Benedikt Hjartarsyni, 35–54. Amsterdam og New York: Rodopi, 2014.
- . *The Triumph of Modernism. India's Artists and the Avant-Garde 1922–1947*. London: Reaktion, 2007.
- Moretti, Franco. „Conjectures on World Literature“. Í *Distant Reading*, 43–62. London og New York: Verso, 2013.
- Obstfelder, Sigbjørn. „Bláklukkur“. *Hugrún* 2/1924: 70.
- . „Fölleitt andlit brúðar“. Þýtt af Jóni Björnssyni. *Lesbók Morgunblaðsins* 29. maí 1927: 165–166.
- . *Krossinn. Ástasaga*. Þýdd af Gústafi A. Sveinssyni. Reykjavík: Bókaverzlun Þorsteins Gíslasonar, 1927.
- . „Lofsöngur“. Þýtt af Jóni Björnssyni. *Lesbók Morgunblaðsins* 11. september 1927: 287.
- . „Órímuð ljóð“. Þýdd af Steindóri Sigurðssyni. *Austanfari* 13/1922: 3–4 („Eiginkona“); 14/1922: 3 („Þyrnirósa“).
- . „Þjóðvísa“. Þýdd af Guðmundi G. Hagalín. *Eimreiðin* 1/1919: 48–52.
- . „Þjóðvísa“. Þýdd af W. Bjarki 17/1901: 66.
- Otto, Elizabeth. *Haunted Bauhaus. Occult Spirituality, Gender Fluidity, Queer Identities, and Radical Politics*. Cambridge, Massachusetts: MIT, 2019.
- Pétur Pétursson. „Trúarlegar hreyfingar í Reykjavík tvo fyrstu áratugi 20. aldar. Þriðji hluti: Spíritisminn og dultrúarhreyfingin“. *Saga* 1/1984: 93–172.
- S. „Ný ljóðabók“. *Lögrjetta* 2 júní 1920: 1–2.
- Said, Edward S. *Orientalism*. London: Penguin, 2003 [1978].
- Sakúntala eða Týndi bringurinn. Fornindversk saga*. Þýdd af Steingrími Thorsteinssyni. Reykjavík: Axel Thorsteinsson, 1926.
- Sarkar, Benoy Kumar. „The Futurism of Young Asia“. *International Journal of Ethics* 4/1918: 511–541.
- Sauitri. Fornindversk saga*. Þýdd af Steingrími Thorsteinssyni. Reykjavík: Axel Thorsteinsson, 1926.

- Schlegel, Friedrich. *Über die Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begründung der Alterthumskunde*. Heidelberg: Mohr und Zimmer, 1808.
- Schwab, Raymond. *La Renaissance orientale*. Paris: Payot, 2014 [1950].
- Scott, Clive. „The Prose Poem and Free Verse“. Í *Modernism. A Guide to European Literature 1890–1930*, ritstýrt af Malcolm Bradbury og James McFarlane, 349–368. London: Penguin, 1991 [1976].
- Sengupta, Mahasweta. „Translation, Colonialism and Poetics. Rabindranath Tagore in Two Worlds“. Í *Translation, History and Culture*, ritstýrt af Susan Bassnett og André Lefevere, 56–63. London og New York: Cassell, 1990.
- Sigríður Einars frá Munadarnesi. *Kveður í runni*. Reykjavík: Acta, 1930.
- Sigurður Kristófer Pétursson. „Formáli“. Í Tagore, *Ljóðfórnir*, 3–8.
- Sigurður Nordal. *Einlyndi og marglyndi. Hannesar Árnasonar fyrirlestrar í Reykjavík 1918–1919*, ritstýrt af Þorsteini Gylfasyni og Gunnari Harðarsyni. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1986.
- . *Fornar ástir*. Reykjavík: Þór B. Þorláksson, 1919.
- Silja Aðalsteinsdóttir. „Ný öld – önnur rómantík. Ljóðagerð 1900–1918“. Í *Íslensk bókmenntasaga*, 3. bindi, ritstýrt af Halldóri Guðmundssyni, 883–929. Reykjavík: Mál og menning, 1996.
- Soffía Auður Birgisdóttir. „Brúarsmiður – Atómskáld – Móðernisti. Þrjár nýsköpunarkonur í íslenskri ljóðagerð“. Í *Ljóðaárþéttur 1989*, 50–70. Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1989.
- Sveinn Sigurðsson. „Rabindranath Tagore“. *Eimreiðin* 5–6/1923: 310–315.
- Sveinn Víkingur. *Efnið og andinn*. Reykjavík: Fróði, 1957.
- Tagore, Rabindranath. *The Crescent Moon*. Þýdd af R. Tagore. London: Macmillan, 1913.
- . *The Essential Tagore*, ritstýrt af Fakrul Alam og Radha Chakravarty. Cambridge, Massachusetts og London: Belknap Press, 2011.
- . *Farfuglar*. Þýdd af Magnúsi Á. Árnasyni. Reykjavík: Bókaverzlun Ársæls Árnasonar, 1922.
- . *The Gardener*. Þýdd af R. Tagore. New York: Macmillan, 1913.
- . *Gitanjali (Song Offerings). A Collection of Prose Translations Made by the Author from the Original Bengali*, vii–xvi. London: India Society, 1912.
- . *Ljóðfórnir*. Þýdd af Magnúsi Á. Árnasyni. Reykjavík: Bókaverzlun Ársæls Árnasonar, 1919.
- . *Móðir og barn*. Þýdd af Gunnari Dal. Reykjavík: Bókaútgáfa Æskunnar, 1964.
- . *L'Offrande lyrique (Gitanjali)*. Þýdd af André Gide. Paris: Nouvelle Revue Française, 1917.
- . *Skáld ástarinnar. Rabindranath Tagore. Endurminningar, ljóð, leikrit, erindi*. Þýdd af Sveini Víkingi. Reykjavík: Fróði, 1961.
- . *Stray Birds*. Þýdd af R. Tagore. New York: Macmillan, 1916.
- . „Úr Mánaljóðum“. Þýtt af Guðmundi Guðmundssyni. *Jólablað félagsins „Stjarman í austri“* 3/1917: 91–94.
- . „Við borghliðið“. Þýtt af Málfríði Einarsdóttur. *Embla. Ársrit er flytur ritverk kvenna* 1/1945: 21.

- . „World Literature“. Í R. Tagore, *Selected Writings on Literature and Language*, ritstýrt af Sukanta Chaudhuri, Sisir Kumar Das og Sankha Ghosh, 138–150. New York: Oxford University Press, 2001.
- Vilhjálmur Jónsson. „Yngstu skáld Dana“. *Eimreiðin* 2/1895: 140–141.
- . „Um nýjan skáldskap“. *Eimreiðin* 2/1897: 109–113.
- Wagner, Christoph, ritstj. *Das Bauhaus und die Esoterik*. Bielefeld og Leipzig: Kerber, 2006.
- Yeats, William Butler. „Introduction“. Í Tagore, *Gitanjali*, vii–xvi.
- Þ. „Ný bók“. *Tíminn* 21. júní 1924: 97.
- Þorsteinn Þorsteinsson. *Ljóðbús. Þættir um skáldskap Sigfúsar Daðasonar*. Reykjavík: JPV, 2007.
- Þórbergur Þórðarson. „Ljós úr austri“. *Eimreiðin* 3/1919: 150–160.
- Örn Ólafsson. *Kóralforspil hafsins. Móðernismi í íslenskum bókmenntum*. Reykjavík: Skjaldborg, 1992.

ÚTDRÁTTUR

Um fiðlukenndan róm og annarlegan söng
hins dreyrna austræna vitrings:
Rabindranath Tagore á Íslandi

Í greininni er fjallað um viðtökur á verkum bengalska skáldsins Rabindranaths Tagore á Íslandi. Í fyrsta lagi er tekið saman yfirlit um útgefnar þýðingar á verkum Tagores, einkum á tímabilinu frá 1913 til 1941, þegar umræður um verkin eru áberandi í íslenskum tímaritum. Í öðru lagi er rýnt í greinaskrif um skáldið hér á landi, í því skyni að greina stöðu og hlutverk verkanna innan íslensks menningarvettvangs. Í þriðja lagi er hugað að vestrænum viðtökum og þýðingum á verkum skáldsins í víðara samhengi og leitast við að varpa ljósi á þær óríentalísku hugmyndir sem móta ímynd Tagores sem spekinga eða spámanna úr austri. Í fjórða lagi er kannað með hvaða hætti viðtökurnar tengdust þeirri víðtækari bylgi andlegra strauma úr austri sem gekk yfir íslenskt menningarlíf á þessum tíma og sjónum beint að hlutverki *Ljóðfórna* og annarra verka Tagores á mótunarárum ljóðrænna prósabókmennta á íslensku. Í því samhengi er horft sérstaklega til skrifa Halldórs Laxness um þann skáldskap sem hann kenndi við „tagórastílinn“ í íslenskum bókmenntum.

Lykilorð: Rabindranath Tagore; heimsbókmenntir; eftirlendufræði; þýðingafræði; prósaljóð.

ABSTRACT

**On the “Violin-like Voice and Exotic Song”
of the “Dreamy Oriental Sage”:
Rabindranath Tagore in Iceland**

The article analyses the reception of the works of the Bengali poet Rabindranath Tagore in Iceland. First, the article presents an overview of published translations of Tagore’s works, with an emphasis on the period from 1913 to 1941, when his works were vividly discussed in Icelandic journals and magazines. Second, the article discusses published articles on Tagore and analyses the position and role of his works within the Icelandic cultural field. Third, the article discusses the Western reception as well as translations of Tagore’s works in a broader context and aims to shed light on the orientalist notions that came to shape the image of Tagore as a sage or prophet from the Orient. Fourth, the article analyses how the reception of Tagore’s works was linked to a widespread interest in spiritual currents from the East within the Icelandic cultural field and looks into the role of *Gitanjali* and other works in the formative period of the Icelandic prose poem. In that context special attention is given to Halldór Laxness’ writings on the “Tagore style” in Icelandic literature.

Keywords: Rabindranath Tagore; world literature; postcolonial studies; translation studies; prose poems.